

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LM VAZIRLIGI**

**OLIY TA'LM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNI
TASHKIL ETISH BOSH ILMY - METODIK MARKAZI**

**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MINTAQAVIY MARKAZI**

**“SIFATY SOTSIOLOGIK - ADQIQOTLAR”
MODULI B'YICHA**

O'QUV - USLUBIY MAJMUA

Toshkent - 2022

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020 yil 7 dekabrda 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi:

O‘zMU “Sotsiologiya” kafedrasini mudiri,
sots.f.n., prof. K.Kalanov

Taqrizchi:

O‘zbekiston Xalqaro Islom akademiyasi
“Psixologiya (Din sotsiopsixologiyasi)”
kafedrasini professori, s.f.d. SH.Sodiqova

*O‘quv -uslubiy majmua O‘zbekiston milliy universiteti Kengashining qarori bilan
nashrga tavsiya qilingan (2020 yil 24 dekabrda №3-sonli ba’ennomasi)*

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI.....	9
III. NAZARIY MA‘LUMOTLAR.....	14
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	51
VI. GLOSSARIY	82
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	85

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi «Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida»gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi «2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-4358-sonli va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi «Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Jamiyat taraqqiyoti nafaqat mamlakat iqtisodiy salohiyatining yuksakligi bilan balki bu salohiyat har bir insonning kamol topishi va uyg‘un rivojlanishiga qanchalik yo‘naltirilganligi, innovatsiyalarni tadbqiq etilganligi bilan ham o‘lchanadi. Demak, ta’lim tizimi samaradorligini oshirish, pedagoglarni zamonaviy bilim hamda amaliy ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish, chet el ilg‘or tajribalarini o‘rganish va ta’lim amaliyotiga tadbqiq etish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. “Sifatiy sotsiologik tadqiqotlar” moduli aynan mana shu yo‘nalishdagi masalalarni hal etishga qaratilgan.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda ta’lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so‘ng ta’lim sohasida jiddiy islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad - ta’lim sifatini yanada yaxshilash va samaradorligini oshirish, ta’limga innovatsiyalarni joriy qilish, o‘quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish hamda jahon talablariga javob beradigan yetuk va malakali kadrlar tayyorlashdan iboratdir. Bu maqsad o‘z navbatida, oliy ta’limda sotsiologiya fanlarini o‘qitishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish, fanning nazariy va amaliy asoslarini davr talablaridan kelib chiqqan holda mustahkamlash, talabalarning axloqiy va estetik dunyoqarashini boyitish kabi qator vazifalarni belgilaydi.

Sifatiy sotsiologik tadqiqotlar oliy ta’limning bakalavriat yo‘nalishida o‘qitiladigan gumanitar fanlar turkumiga kiradi va ular “Sotsiologiya” fani tarkibida

o'qitiladi. Biroq, shuni alohida ta'kidlash zarurki, XXI asrning dastlabki o'n yilligiga kelib, globallashtirish jarayoni nafaqat iqtisodiyot va moliyaviy sohalarda balki ijtimoiy sohada ham talaygina muammolarni yuzaga keltirdi. Ayni paytda sotsiologiya fanlaridagi o'zaro bog'liqlikning ko'pgina sohaları ham global ehtiyojga muhtoj bo'lib bormoqda. Ayniqsa, sifatiy tadqiqotlar, sotsiologiyada statistika, zamonaviy tadqiqotlar uslublari, tibbiyot sotsiologiyasi, harbiy sotsiologiya hamda sotsiologiyaning nazariy-metodologik masalalari atrofida yuzaga kelayotgan baxs-munozaralar boshqaruv tizimi, sog'liqni saqlash tizimi, yoshlar muammolarini o'rganish, ijtimoiy xavfsizlik, gender va oila munosabatlari, ekstremal vaziyatlarni sotsiologik o'rganish kabi global masalalar atrofida taxlil qilinmoqda.

“Sifatiy sotsiologik tadqiqotlar” moduli bo'yicha dasturda fanning global muammolari, ta'lim bilan tarbiyaning uzviyligi masalalari, nazariy asoslari, amaliy ahamiyati, sotsiologiya fani mashg'ulotlarini samarali tashkil etishning yangi, zamonaviy usul va uslublardan foydalanishga doir masalalar o'z aksini topgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: “Sifatiy sotsiologik tadqiqotlar” modulining *maqsadi*: pedagog kadrlarni sotsiologiya fani haqidagi bilimlarini yanada kengaytirish va mustahkamlash, sotsiologiya fanidan o'quv jarayonini metodik tashkil etishning zamonaviy usullaridan samarali foydalanishga doir amaliy tavsiyalarni berishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- “Sotsiologiya” yo'nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;
- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;
- mutaxassislik fanlari sohasidagi o'qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg'or horijiy tajribalarini o'zlashtirish;
- “Sotsiologiya” yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o'zaro integratsiyasini ta'minlash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

Modulni o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

- jamiyatning sotsial strukturasi va sotsial tizimlarini;
- ijtimoiy meyorlarning o'zgarish tendensiyalarini;
- sotsial makonda urbanizatsiya va axborotlashgan jamiyat modellari;
- zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar metodikasi va texnikasini;
- sotsiologik tadqiqot” tushunchasi, sotsiologik bilish tizimida uning funksiyalarini;
- taraqqiyot tizimida ijtimoiy xizmat: nazariy-metodologik asoslarini;
- ijtimoiy xizmat ko'rsatishni takomillashtirishning konseptual jihatlarini;
- ijtimoiy xizmat konseptining ijtimoiy tavsifini *bilishi* kerak.

- AQSH, Yevropa, Kanada, Rossiya, Xitoy, Yaponiya va Markaziy Osiyo sotsiologiya fani rivojidadagi ustuvor masalalar va zamonaviy nazariy metodologik konsepsiyalarini tahlil etish;

- sotsiologik tadqiqot jarayoni bilan bog‘liq asosiy tushunchalar, sotsiologik tadqiqotning amaliyotga qo‘llashga doir, shuningdek tadqiqot metodologiyasi va metodini aniqlash, ularning o‘xshashligi va farqli jihatlarini ajrata olish;

- ijtimoiy munosabatlarning sotsial jihatlarini tadbiq etish;

- internet kibermakonida muvozanatsizlikni muvozanatlash;

- internet kiber makonida axborot olish madaniyati, uning asosiy vosita va turlarini sotsiologik tahlil qilish **ko‘nikmalariga** ega bo‘lishi lozim.

- tashkilot, muassasa va idoralarda sotsiologik tadqiq qilingan statistik ma‘lumotlardan ilmiy-pedagogik faoliyatda foydalanish;

- sotsiologiya fanida ijtimoiy meyor, xulq-atvor meyorlari va deviantlik holatlarining namoyon bo‘lishiga doir, migratsiya jarayonlarining kechishi, holati va istiqboliga doir prognoztik tasavvur qilish;

- ma‘lumotlar yig‘ish metodlarini umumiy tasnifi va turlari to‘g‘risida, shuningdek hujjatlar, birlamchi ma‘lumotlar tahlilini amalga oshira olish;

- inson manfaatlarini ta‘minlashda ijtimoiy xizmat ko‘rsatishning ahamiyati, ijtimoiy xizmatning madaniy jihatlar va o‘ziga xosliklari, ijtimoiy xizmat ko‘rsatishning institusionallashuvi, ijtimoiy xizmat paradigmalari va ulardan samarali foydalanish;

- ma‘lumotlarni kompyuterda qayta ishlash va tahlil qilishning yangi usullarini optimallashtirish **malakalariga** ega bo‘lishi lozim.

- zamonaviy sotsiologiyaning maxsus va tarmoq yo‘nalishlari asosiy kategoriyalari, nazariy va amaliy sohalarida erishgan yutuqlari, muammolari va ularning rivojlanish istiqbollari belgilash va tahlil qilish;

- sotsiologik tadqiqot natijalaridan davlat va jamiyat manfaati rivojida foydalanish, sotsiologning Ahloq Kodeksidan kelib chiqib ma‘lumotlarni ijobiy maqsadlarga yo‘naltirib loyihalash;

- zamonaviy sotsiologiya fanining nazariy va amaliy yutuqlarini ilmiy ijodkorlikka yo‘naltirib loyihalash;

- ijtimoiy jarayonlarni modellashtirish va bashorat qilish;

- ijtimoiy sohada qo‘llaniladigan ilmiy yondashuvlarni ijtimoiy hayotga tadbiq etish;

- axborotlashgan jamiyat to‘g‘risida ilgari surilgan konseptual g‘oyalar va ularning istiqboli to‘g‘risidagi qarashlarni tahlil eta olish;

- sotsiologiya fanidagi dolzarb muammolarni aniqlash va yechimini topish;

- nazariy-metodologik bilimlarni qo‘llagan holda davlat buyurtmasiga oid muammoviy masalalarni yechishga oid tadqiqotlarni bajarish **kompetentsiyalariga** ega bo‘lishi lozim.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

Amaliy mashg‘ulotlarda tinglovchilar o‘quv modullari doirasidagi ijodiy topshiriqlar, keyslar, o‘quv loyihalari, texnologik jarayonlar bilan bog‘liq vaziyatli masalalar asosida amaliy ishlarni bajaradilar.

Amaliy mashg‘ulotlar zamonaviy ta‘lim uslublari va innovatsion texnologiyalarga asoslangan holda o‘tkaziladi. Bundan tashqari, mustaqil holda o‘quv va ilmiy adabiyotlardan, elektron resurslardan, tarqatma materiallardan foydalanish tavsiya etiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Sifatli sotsiologik tadqiqotlar” moduli o‘quv rejadagi “Pedagogning kasbiy professionalligini oshirish” va mutaxassislik fanlari blokidagi barcha o‘quv modullari bilan uzviy bog‘langan.

Modulning oliy ta‘limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta‘lim va tarbiya jarayonlarida sotsiologiya fanlarining nazariy va amaliy asoslarini, ilmiy texnik taraqqiyotning ijtimoiy tafakkurga ta‘siri, sotsiologik tadqiqotlarni tashkil etishning o‘ziga xos ko‘rinishlari va xususiyatlarini amalda qo‘llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

“Sifatli sotsiologik tadqiqotlar” moduli bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o‘quv yuklamasi, soat			
		Ҳаммаси	Аудиториya o‘quv yuklamasi		
			Ҳами	jumladan	
			Назарий	Амалий	
1.	“Sifatli sotsiologik tadqiqot” tushunchasi, sotsiologik bilish tizimida uning funksiyalari.	4	4	2	2
2.	Sifatli sotsiologik tadqiqotlarning strukturasi.	4	4	2	2
3.	Sifatli sotsiologik tadqiqot bosqichlari.	4	4	2	2
4.	Ma‘lumotlar yig‘ish metodlarini umumiy tasnifi va turlari.	4	4	2	2
Jami: 20 soat		16	16	8	8

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: “Sifatii sotsiologik tadqiqot” tushunchasi, sotsiologik bilish tizimida uning funksiyalari (2-soat)

1. “Sifatii sotsiologik tadqiqot” tushunchasi, sotsiologik bilish tizimida uning funksiyalari.
2. Sifatii sotsiologik tadqiqotlarning amaliy qo‘llanishi.
3. Sifatii sotsiologik tadqiqotlar jarayonining asosiy tushunchalari: metodologiya, metodika, texnika, protsedura.

2-mavzu: Sifatii sotsiologik tadqiqotlarning strukturasi (2-soat) 1. Sifatii sotsiologik tadqiqotlarning strukturasi. Asosiy harakat turlari: tadqiqot dasturini tayyorlash, ma’lumotlar yig‘ish, ma’lumotlar tahlili.

2. Tadqiqot metodologiyasi va metodini aniqlash, ularning o‘xshashligi va farqlari. Metod va metodologiya tushunchalarining aloqasi.
3. Sifatii sotsiologik tadqiqotlar texnikasi.

3-mavzu: Sifatii sotsiologik tadqiqot bosqichlari (2-soat)

1. Sifatii sotsiologik tadqiqot bosqichlari.
2. Sifatii sotsiologik tadqiqotlar dasturi, sotsiologik tadqiqotlarda uning o‘rni va ahamiyati.
3. Sifatii tadqiqotlarning sikl bosqichlari

4-mavzu: Ma’lumotlar yig‘ish metodlarini umumiy tasnifi va turlari (2soat)

1. Ma’lumotlar yig‘ish metodlarini umumiy tasnifi va turlari. Adabiyotlar, hujjatlar, birlamchi ma’lumotlar tahlili.
2. Fokus-guruh, aksiologik, biografik, kuzatish, ekspert baholash, so‘rov usullari.
3. Afzalliklarni bilish. kross-madaniy taqqoslash, monografik, juftli taqqoslash metodlari

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg‘ulot. “Sifatii sotsiologik tadqiqot” tushunchasi, sotsiologik bilish tizimida uning funksiyalari (2-soat).

2-amaliy mashg‘ulot. Sifatii sotsiologik tadqiqotlarning strukturasi. (2-soat).

3-amaliy mashg‘ulot. Sifatii sotsiologik tadqiqot bosqichlari. (2-soat). **4-amaliy mashg‘ulot.** Ma’lumotlar yig‘ish metodlarini umumiy tasnifi va turlari. (2-soat).

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi: - ma‘ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma‘lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash); - davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish); - bahs va munozaralar (keyslar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM

METODLARI

1. “Keys-stadi” metodi «Keys-stadi» - inglizcha so‘z bo‘lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o‘rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil qilish asosida o‘qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o‘rganishda foydalanish tartibida qo‘llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o‘z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
-----------------	----------------------------

1-bosqich: Keys va uning axborot ta'minoti bilan tanishtirish	☐ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ☐ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ☐ axborotni umumlashtirish; ☐ axborot tahlili; ☐ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ni belgilash	☐ individual va guruhda ishlash; ☐ muammolarni dolzarblik iyerarxiyasini aniqlash; ☐ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish yo'llarini ishlab chiqish	☐ individual va guruhda ishlash; ☐ muqobil yechim yo'llarini ishlab chiqish; ☐ har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish; ☐ muqobil yechimlarni tanlash
4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	☐ yakka va guruhda ishlash; ☐ muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash; ☐ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash;
	☐ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

Keys: Muammo sifatida turli xil jamiyatdagi madaniy na'munalari olinadi. Bu turli jadvallar orqali solishtirma materiallar tayyorlanadi. Madaniyatning davriy o'zgarishi tendensiyalari aniqlanadi. Buning sabablarining umumiy taraflari o'rganiladi **Keysni bajarish bosqichlari va topshiriqlar:** • Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).

• Dasturni to'g'ri ishlashi uchun bajariladigan ishlar ketma-ketligini belgilang (juftliklardagi ish)

2. "Assesment" usuli

Usulning maqsadi: mazkur usul ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar,

muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi. Usulni amalga oshirish tartibi:

“Assesment”lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Na'muna. Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

3. “Tushunchalar tahlili” usuli:

Usulning maqsadi: mazkur usul talabalar yoki qatnashchilarni mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash, shuningdek, yangi mavzu bo'yicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo'llaniladi. Usulni amalga oshirish tartibi: ishtirokchilar mashg'ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;

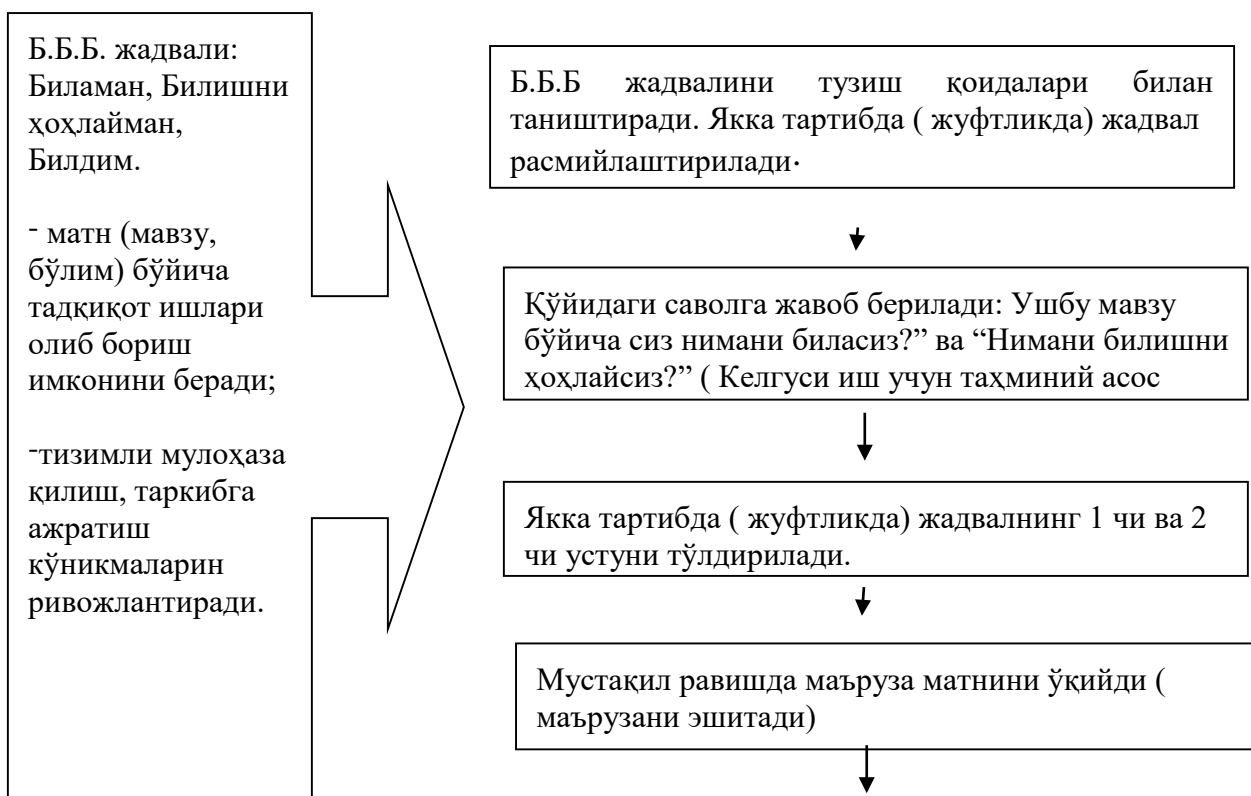
- o'quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo'lgan so'zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual yoki guruhli tartibda);
- o'quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma'no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo'llanilishi haqida yozma ma'lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o'qituvchi berilgan tushunchalarning to'g'ri va to'liq izohini o'qib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o'z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Na'muna: “Ma'ruzadagi tayanch tushunchalar tahlili”

Tushunchalar	Sizingcha bu tushuncha qanday ma'noni anglatadi?	Qo'shimcha ma'lumot
<i>Madaniy burilish</i>	<i>Kundalik hayotdagi madaniyatni mazmuni borasidagiturli hil yodashuvlari tushunish va izohlash uchun ishlatiladigan tushuncha</i>	

<i>Madaniy nisbiylik</i>	<i>Har bir jamiyatning madaniyati umumiy sharoitdan kelib chiqib erishilgan deb tushunuvchi va madaniyat shakllari boshqa madaniyat shakllari bilan o'lganmaslik haqidagi tushuncha</i>	
<i>Madaniy universalizm</i>	<i>Meyorlari, o'lgamlari bilan madaniyatni jamiyatni barcha qatlamlarida birdek amal qilishi haqidagi tushuncha</i>	
<i>Madaniy talvasa</i>	<i>Insonda o'zi birinchi marta o'zi uchun tanish bo'lgagan madaniyat elementlari bilan duch kelaganda yuzaga chiqadigan ijtimoiy-ruhiy beqarorlik</i>	
<i>Ommalashuv</i>	<i>Oldin yuz bergan kichik hodisalar orqali voqealikning yanada kengayishi va ommalashishi haqida tushuncha</i>	
<i>Ahloqiy vahima</i>	<i>Ma'lum bir guruh va jamoatchilik muammo yuzasidan jamoachilikning havotirining oshib borishi odatda bu ijtimoiy nazorat tarbini kuchaytish uchun qo'llaniladi.</i>	
<i>Monogamiya</i>	<i>erkak va ayol o'rtasida juftlikka asoslangan nikoh turi</i>	
<i>Islohotlar</i>	<i>O'zgarish, qayta qurish ma'nolarini anglatadi</i>	

B.B.B. texnikasi

Jadvalning 3-ustunini mustaqil (juftlikda) to'ldiradi.

B texnikasining qoidasi

<i>№</i>	<i>Mavzu savollari</i>	<i>Bilaman</i>	<i>Bilishni istayman</i>	<i>Bilib oldim</i>
1	2	3	4	5
1.	Jamiyatning sotsiomadaniy tizimi			
2.	Din sotsiomadaniy institut sifatida			
3.	Madaniyatlar transformatsiyasi			
4.	Madaniyatning shakllanish tараqqiyoti			
5.	“Submadaniyat” tushunchasi			

1. “Insert” texnikasidan foydalanilgan holda matnni o‘qib chiqing.

2. Olingan ma'lumotlarni individual sohalarga ajrating. Qalam bilan qo'yilgan belgilar asosida BBB jadvalini to'ldiring.

“Insert” texnikasining qoidasi:

1. Matnni o'qib chiqing.
2. Olingan ma'lumotlarni diqqat bilan o'rganib, sohalarga ajrating. Qalam bilan har bir qatorga quyidagi belgilarni qo'yib chiqing:
 - V – bilaman;
 - + – yangi ma'lumot; –
 - bilganlarimga zid;
 - ? – meni o'ylantirmoqda.

BBB jadvali

III. NAZARIY MA'LUMOTLAR

1-MAVZU SIFATY SOTSIOLOGIK TADQIQOT” TUSHUNCHASI, SOTSIOLOGIK BILISH TIZIMIDA UNING FUNKSIYALARI

Sifaty sotsiologig tadvkot tushunchasi sotsiologik bilish tizimida unning funksiyalari. Asosiy tushunchalar: miqdoriy va sifatiy tadqiqotlarga bo'lgan yondashuvlarning triangulyatsiyasi. Zamonaviy sotsiologik fanlarda sifatiy tadqiqotlar o'tkazish amaliyoti XX asrning 70 yillaridan boshlandi. Sotsiolog tadqiqotchilarning yuqori darajada sifatiy tadqiqotlarga bo'lgan qiziqishining ortishi ilmiy doiralarda sifatiy metodologiyani bilish imkoniyatlari va qo'llanilish sohalari to'g'risidagi munozaralardan boshlandi. Ayniqsa bu o'tgan asrning 90 yillarida jiddiy tus oldi. Ma'lumki sotsiologiyada ijtimoiy tadqiqot turlari ikki xil, ya'ni a) miqdoriy va b) sifatiy turlarga ajratiladi. Miqdoriy tadqiqotlarda alohida mashg'ulotlar ko'pligi va u alohida ko'rinishga egaligi, hamda ushbu dars predmetida unga vaqt ajratilmaganligi bois, uning tahliliga to'xtalib o'tmaymiz.

Sifatiy tadqiqotlarda ijtimoiy hodisa/hodisalarni chuqurroq tushunishga intilish mutaxassislardan chuqur nazariy-metodologik bilimlarni talab etadi. Avvaldan ishlab chiqilgan qat'iy ilmiy gipotezalarning yetishmasligi, vakillik namunasi, miqdoriy yo'naltirilgan ma'lumotlardagi o'zgaruvchanlik sababli ham, ushbu usulga jiddiy e'tibor qaratildi. Ko'pincha tadqiqotchilar o'rtasida miqdoriy va sifatiy usullarni taqqoslash, ilmiy munozaralarga kirishish bahsli yakun topgan. Unda qaysi usulning imkoniyatlari, cheklovlari, nisbatlari muhimroq, degan savol o'rtaga tashlanardi. Miqdoriy usullar asosan jamiyatning ehtimollik va statistik tushunchalariga tayanishi bilan ajralib turardi. Shu bois, u sotsiologiyada

«an'anaviy» deb nom olgan. Undan tashqari miqdoriy tadqiqotlar «qattiq», «keskin» tadqiqotlar deb atalib, mutaxassislar uni «makro-» tadqiqotlar toifasiga ajratadilar.

Sotsiumda mavjud ijtimoiy tizimdagi tebranishlarning tahlili hamma vaqt ham miqdoriyda o'z aksini topolmasligi natijasida, sifatiy sotsiologik tadqiqotlarga e'tibor oshdi. Fanda sifatiy tadqiqotlar «yumshoq», «moyil» kabi nisbat bilan ajratib, adabiyotlarda «mikro-» tadqiqotlar sifatida e'tirof qilinadi. Agar miqdoriy tadqiqotlar muammolari mavjud tadqiqot instrumentariysining o'rganilayotgan obyektga nisbatan faol ta'siri orqali amalga oshirilsa, hamda olingan natijalar va ma'lumotlarni izohlash ma'lum mavzudagi noaniq rolini sxemalashtirish yoki soddalashtirishga, tadqiqot natijalarini tanlangan usullar yordamida «tashqari»dan «nusxa» (diagramma, jadval va shu kabilar)lashtirishga qaratilgan bo'lsa, sifatiy tadqiqotlar «ichki» muhit yoki ruhiyat ichiga joylashib, muammo (jarayon, hodisa, inson kayfiyati)ni hikoyanavislik yordamida ko'rsatib beradi.

Miqdoriy tadqiqotlarning ishonchlilik darajasi har bir amalga oshirilgan tadqiqotning ma'lum bir qismini takrorlash va bir xil natijaga erishish qobiliyati (naqshinkorlik mavjudligini isbotlash) bilan ifodalanadi. Sifatiy sotsiologik tadqiqotlarning asosiy vazifasi esa kundalik hayot (hayot olami) atributlari va u bilan bog'liq ijtimoiy ong holatlarini tahlil qilish va tavsiflashdan iborat bo'ladi.

Sotsiumda ijtimoiy tuzilishga oid qarama-qarshi fikrlarning yuzaga kelishi, lekin uni raqamlarda ifoda etishning imkoni yo'qligi bois sifatiy tadqiqotlarning nazariy-

metodologik konsepsiyalari paydo bo'ldi. Jumladan, «antropotsentrik» yondashuvga ko'ra insonlar hayotidagi kundalik, maishiy muammolarni tahlil qilish, kishilarning o'z xatti harakatlariga beradigan baholardagi ma'nolarni tan olish istagi shular jumlasidan hisoblanadi.

Bunda ijtimoiy hodisalarning mikrotahlilga o'tishi kuzatiladi.

Ijtimoiy hodisalarni mikrotahlilga o'tishi. Sifatli tadqiqotlarda olingan ma'lumotlarning to'g'riligi – bu o'rganilayotgan hodisaning aniq va ravshan tasvirini inson qalbi orqali ifodalashga qaratilganligidir. Sifatli sotsiologik tadqiqotlarni tanqid qilish (tadqiqot mavzusining ahamiyatsizligi, tanlangan uslublarning alohida tavsiflanganligi, cheklangan empirik qo'llanilishlar) tez-tez uchrab turadi va uning natijalari subyektiv mazmun kasb etganligi bilan «ilmiylikdan uzoq», deb baholovchilar ham bor. Sifatli tadqiqotlardan foydalanilganda, baribir miqdoriy va sifatli tadqiqotlar o'rtasidagi «ta'sir doira»larni ajratib olish lozim. Bunda tadqiqot obyekti, unga mos uslubni tanlab olish va foydalanadigan jihoz (avvallari - diktafon, kinokamera, fotoapparat orqali tasvirga olish va shu kabilardan foydalanilgan)ning ham sifat darajasi yuqori bo'lishi kerak.

Fokus-guruh tadqiqotlar: *Fokus-guruhning asosiy tarkibiy qismlari: chuqurlashtirilgan intervyu, ekspert baholash, biografik usul, kontenttahlil.* **Asosiy tushunchalar:** fokus-guruhlar, chuqurlashtirilgan intervyu, moderator, suhbatdosh, ochiq va yopiq savollar, «nega?», «nima uchun?», «qachon?», «qayerda?», «kim bilan?» degan savollar majmuasi.

Sifatli tadqiqotlarning asosiy tarkibiy qismlari fokus-guruh, ekspert baholash, biografik usul va chuqurlashtirilgan intervyular yordamida amalga oshiriladi. Dastlabki amallar - moderator (intervyu olib boruvchi), ssenariy (tadqiqot rejasi), tahlil guruhi: rahbar, uning yordamchisi, respondentlar va intervyu shartlaridan tashkil topadi. Fokus-guruh/chuqurlashtirilgan intervyu usullari yordamida sifatli tadqiqotlarni o'tkazish uchun asosiy natijalar «nima uchun?» degan savol atrofida quriladi. Javob olish holatlari oddiydan murakkabga qarab shakllanib boradi. Savollarni aniq shakllantirish «gayd»lar deb ataladi va uning ahamiyati shundaki,

bevosita vaziyat va muhitdan kelib chiqib, savollar ehtiyotkorlik bilan tadqiqot jarayonining o'zida «takomillashtirilib» boriladi yoki «yumshatiladi».

Suhbat olib boruvchi/moderatorga qo'yiladigan talablar: «betaraflik», «izchillik», «og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlarni kuzatish», «so'rov davomida kuzatuvlar»dan foydalanish.

Tinglash qobiliyatlari: «yuqori sezgirlik», «sezgi ifodasi», «diqqat», «hamdardlik», «respondentning fikrini bildirish usulini hisobga olish»i zarur.

Moderatorning «faol tinglash» va «sukutli vaziyat» bilan bog'liq xatti-harakatlarni boshqarishdagi roli: «nigoh orqali munosabat», «qunt bilan eshitish», «imo-ishoralarda», «nutqning ma'nosi»ga e'tibor qilish. Tadqiqotga ijodiy jarayon sifatida qarash moderatorning asosiy vazifalaridan biri hisoblanib, u miqdoriy tadqiqotlar boshqaruvchisi «intervyuer»dan shu kabi jihatlari bilan ajralib turadi. Moderator ishtirokchi (respondent)larning «kutilmagan vaziyat»larini hisobga olish, «improvizatsiya» qilish, belgilangan tadqiqot vazifalarini jarayonga moslashtirish va amalga oshirish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Chuqurlashtirilgan suhbatning bosqichlari: *Asosiy tushunchalar:* «sifatli intervyu bosqichlari», «iliq munosabat», «asosiy qism», «yakunlash», «so'rov», «guruh ichidagi holat dinamikasi», «og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlar», «intervyu texnikasi».

Fokus-guruhning asosiy bosqichlari: chuqurlashtirilgan intervyu, ularning umumiy xususiyatlariga qaratiladi. Suhbatga kirishish funksiyalari: «stressli holatlarni yo'qotish», «suhbat qoidalariga rioya qilish va qoidalarni belgilash», «birlamchi aloqalarni o'rnatish».

Chuqurlashtirilgan intervyu o'tkazishning standartlashtirilgan talablari: «iliq muhit yaratish» va intervyuning ilk vazifalarini belgilab olish. Bunda, birlamchi savollarning funksional ahamiyatiga e'tibor berish.

Iliqlik muhitini yaratish bosqichida ishlatiladigan savollar turlari: moderator o'z vazifasiga xolislik bilan qarab, tenglik asosida respondentda hurmat va qiziqishni namoyish etishi muhim. Suhbatning asosiy qismi bosqichma-bosqich amalga

oshiriladi. Bunda, respondentlardagi «shaxsiy munosabat», «qadriyatlar», «hissiyotlar», «reaksiyalar» va ularni «kuzatish» bilimlariga ko‘nikmani shakllantirib borishi zarur. Birinchi bosqichda umumiy mazmundagi savollar uchun vaqt ajratiladi. Asta-sekinlik bilan umumiy savollardan aniq, belgilangan, chuqurlashtirilgan savollarga o‘tib boriladi.

Birinchi bosqichda ishlashning asosiy muammolari: moderator «muhim» va «ikkilamchi» savollarning rolini o‘zi uchun belgilab olishi zarur. Umumiy savollardan olingan ma’lumotlardan tadqiqot jarayonida muhim savollarni shakllantirish va foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lish. «intervyu so‘rov»lari texnikasi (mimikalardan foydalanish, pauzalar, motivatsion savollar, kalit so‘zlarni tekshirish, kamroq savol berib, hissiyotlarga murojaat qilish va hk).

Ikkinchi bosqichda ishlashning asosiy muammolari: Guruh ichidagi munozara. Uni shakllantirish va faoliyatni davom ettirish usullari. Qarama-qarshi nuqtai nazarlarning bayonlari ma’nosi. Bilvosita/bevosita savollar orqali asosiy ma’lumotlarni olish. Qo‘shimcha moderatsiya texnikasi (to‘g‘ridan-to‘g‘ri shubhalar, provokatsiyali holatlar, qarama-qarshi ma’lumotlarga konsentratsiya va boshqalar). Suhbatni yakunlash. Suhbatni yakuniga yetkazish bosqichida qo‘llaniladigan savollar (kelajakka oid savollar, munozara paytida sodir bo‘lgan voqealarni sarhisob qilish, o‘z pozitsiyasi, tadqiqotni takomillashtirish / takomillashtirish istaklari). Uchrashuvni yakunlash, minnatdorchilik, xayrlashuv so‘zlari. Muhokama ishtirokchilari orasida «katarsis»ning ta’siri (jonlanish, ko‘tarinki kayfiyat, yoqimli taassurotlar almashinuvi) intervyu muvaffaqiyati ko‘rsatkichi sifatida.

Fokus guruhi moderatori/chuqurlashtirilgan intervyu tashkilotchisi: *Asosiy tushunchalar:* «moderator», «ko‘nikma va texnikalar», «murakkab respondentlar», «murakkab vaziyatlarni zararsizlantirish», «axloqiy jihatlar». *Ma’ruza suhbatdoshi:* «funksiyalari», «shaxsiy xususiyatlari», «o‘zini tutish qoidalari». *Moderatorning ish uslubi:* - «fokus guruh moderatori», «chuqurlashtirilgan intervyu beruvchi». *Tajriba va mashg‘ulotning qiymati.* «Ishonchlilik», «sabr-toqat», «suhbatdoshga e’tibor», «nutqning qulayligi», «og‘zaki

bo‘lmagan reaksiyalarni tushunish», «diqqatni jamlash qobiliyati». *Muhokama qilish texnikasi*: «asosiy va qo‘shimcha» bo‘lgan ko‘nikma va usullar. Asosiy mavzularga o‘tish. Proyeksion metodlarni qo‘llash (assotsiatsiyalar, konseptual namoyishlar, tugallanmagan jumlar, rolli o‘yinlar, ideal vakillik va boshqalar). «Murakkab» respondentlarning turlari (dominant, qo‘rqoq, ekspert, yolg‘on ekspert, ehtiyotkor va boshqalar) va ularni zararsizlantirish usullari. Og‘zaki bo‘lmagan javoblarni kuzatish va ularni suhbat jarayoniga kiritish. Guruh ishi va vaqtini nazorat qilish. Moderatorlarning odatdagi xatolari (o‘z pozitsiyasining ta’siri, o‘z pozitsiyasini berib qo‘yish, betaraflikka rioya qilmaslik, selektivlik, kontekstni bilmaslik, aybsizlik va h.k). Moderator/ chuqurlashtirilgan intervbyu tashkil etuvchi ishining axloqiy jihatlari.

Sifatiy tadqiqotlar uchun ssenariy/qo‘llanma. *Asosiy tushunchalar*: «ssenariy», «kontekst», «mavzular va ssenariy» savollari. Umumiy jihatlardan o‘ziga xos tomonga o‘tish. Muammoning ta’rifi, vazifalari, tadqiqot savollari. «Mavzu» - suhbatning tarkibiy bo‘limi sifatida. «Kontekst»ni ko‘rib chiqish. Savollarning ketma-ketligi va munozara bosqichlari. Chekka hudud usuli: imkoniyatlar va cheklovlar. Oldindan rejalashtirilgan savollar va suhbat davomida berilgan savollar. Suhbatdagi mavzular soni. Ssenariyda mantiqiy tafsilotlar darajasi. Mavzularga bo‘lish: asoslilik, mutanosiblik, o‘zaro chiqarib tashlash, uzluksizlik. Yuqori va past tafsilotlar ssenariysi: ijobiy va salbiy tomonlari. Savollarning ketmaketligiga qo‘yiladigan talablar: respondentlarning qiziqishi ortishi, murakkabligi oshishi, chuqurlashishi. Maxsus ketma-ketliklar. Tematik ketmaketlik - parallel mavzularga ajratish va bir-biriga yaqinlashish. «Muammoni hal qilish» ketma-ketligi: muammoning mohiyati, uning sababi, mumkin bo‘lgan yechimlari, «Gellap yo‘li»ni amalga oshirish imkoniyatlari: muammodan xabardorlik, unga munosabat, muammoning o‘ziga xos tomonlari, ushbu baholarning sabablari, ularning intensivligi darajasi. Suhbat tili. Xabarlarning ma’nosini eng to‘liq va aniq yetkazish zarurati. Boshqa tadqiqot ish hujjatlari (skrining anketasi, guruh a’zolari uchun).

Tadqiqotni tashkil etish. *Asosiy tushunchalar:* «bir xillik», «respondentlarning tarkibi va soni», «makonni tashkil qilish», «ishga qabul qilish», «skrinig». *Fokus-guruhlar usuli bo'yicha tadqiqotlarni tashkil etish:* «kerakli guruhlar soni», «tarkibi va ishtirokchilar soni». *Ishtirokchilarning bir xil tarkibi.* «Jins», «yosh», «millat», «ma'lumot darajasi», «daromad darajasi» omillari. *Tadqiqotda ishtirok etish uchun cheklovlar:* «bir-birlari bilan tanishish», «moderator», «intervyu beruvchilar», «sotsiologlar», «psixologlar», «professional marketologlar», «reklama beruvchilar», «mavzu bo'yicha mutaxassislar» bilan. *Suhbat davomiyligi:* «joy», «makonni tashkil etish». *Maxsus xona va maxsus jihozlar. Texnik yozuv. Suhbat o'tkaziladigan joyga qo'yiladigan talablar:* «aralashmaslik», «tiniq va ravon eshitalishni ta'minlash», «ishtirokchilar uchun qulaylik», «neytral joylashish», «suhbatning barcha ishtirokchilari uchun maqbulligi», «kuzatuvchilar uchun yaxshi ko'rinishini ta'minlash». Moderator: Men nimadan qochishim kerak? Mumkin bo'lgan salbiy omillar.

Ishtirokchilarning o'tirishi. Respondentlarning tarkibi va sonini belgilovchi omillar. Logistika ishlari (yollash, qatnashish). Muhokama ishtirokchilarini tanlash mezonlarini tanlash. Respondentlarni yollash (skrinig anketasi, namuna). Ishga qabul qilish usullari. Eng yaxshi javob beruvchi kim? Binolarni tayyorlash, video-audio yozuvlarni taqdim etish. O'zingiz bilan nimani va qancha miqdorda olib yurishingiz kerak? Ovqatlanish. Respondentlarning to'lovlari, umumiy ko'rsatmalar.

Tadqiqotchilarning yordamchilari. *Asosiy tushunchalar:* «tahlilchi yordamchisi», «protokol», «stenogramma», video-, audio- stenogramma, yozuvlar, kuzatuvchilar, xulosa qilish. *Ma'ruza tahlilchisi yordamchisi:* roli va asosiy vazifalari. Yordamchi tahlilchi malakasi va malakasiga qo'yiladigan talablar. Muhim shart: - tadqiqot maqsadlari va ssenariyni yaxshi bilish. Yordamchi va moderatorning almashinuvi, o'zgaruvchan ishdan olinadigan foyda. Fokusguruhda ishlashga tayyorgarlik. Yozuvlarni yuritish (ko'nikmalar va texnikalar). Suhbat davomida o'zini tutish qoidalari. Moderator bilan o'zaro hamkorlik: «maslahatlar». Suhbatlarda qatnashish imkoniyati. Yozuvlarni yuritish bo'yicha amaliy tavsiyalar (qisqartmalar,

raqamlash, qisqartmalar, ro'yxatdan o'tish shakllari, jadvallar va boshqalar). Og'zaki bo'lmagan reaksiyalarni fiksatsiya qilish. Texnik funksiyalar: jihozlarning imkoniyati va ishlashini kuzatish. Video- va audio- yozuvlar. Audio- va video- kassetalarni markalash. Qo'l va texnik yozuvlar - qo'shimcha, ro'yxatdan o'tish kafolati. Fokus guruhi kuzatuvchilari va chuqur intervbyular. Xulq-atvor qoidalari. Kuzatuvchilar bilan aloqa tamoyillari. So'rov oxirida moderator bilan tadqiqotning asosiy natijalarini muhokama qilish - xulosa qilish. Post intervyu/fokus-guruh yozuvi. Transkript/transkript tayyorlash. Stenogramma tayyorlash uchun asosiy talablar va tavsiyalar.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: *Asosiy tushunchalar:* «tasniflash», «saralash», «indeksni tuzish», «markalash», «ma'lumotlarni ixchamlashtirish», «tipologiya». *Sifatli tahlil an'analari:* «etnografik yondashuv», «tarjimai hollarni tahlil qilish», «rivoyatlar», «dialoglar», «nazariyalarni asoslash» va boshqalar. *Tahlilga turli xil yondashuvlarning ustuvor maqsadlari:* «mazmunli tahlil qilish», «talqin qilishning asosiy jihatlari». Ma'lumotlarni tasniflash, saralash va qisqartirish. *Tahlil va tushuntirish ishlarini ilgari surish:* «topilmalar nimani anglatadi», «asosiy o'lchov nima?», «qanday «naqshinkor» g'oyalarni topish mumkin?», «qanday tushuntirishlar taklif etiladi?»

Tahliliy iyerarxiya. Dastlabki ma'lumotlar. Dastlabki mavzular/tushunchalarni targ'ib qilish. Indeksni qurish. Ma'lumotlarni etiketlash va ularga mavzular hamda tushunchalarga muvofiq indeksni berish. Maxsus dasturlardan foydalanish imkoniyatlari. WinMax, Atlas, Etnograf dasturlari. Ma'lumotlarni tushunchalar bo'yicha saralash. Ma'lumotlarning yig'indisi va sintezi. Tasnifi va tavsifi. O'lchovlarning ta'rifi. Naqshinkorlikni qidirib topish. Tipologiyalarni o'rnatish. Mahalliy tushuntirishlarni ilgari surish. Amaliy jihatlarni aniqlash.

Sifatli tahlilga qo'yiladigan talablar: tahliliy mavzular va toifalarni targ'ib qilishga imkon beradigan ma'lumotlarga asoslanib, tizimli va to'liq tahlil, o'zaro bog'liqlik va ma'lumotlar almashinuvini qo'llab-quvvatlash, tematik va hodisalarni tahlil qilishni qo'llab-quvvatlash, boshqalar uchun ochiqlik va ochiqlik. Fokus-

guruhlar, chuqurlashtirilgan intervyular ma'lumotlarini tahlil qilishda nima qilish kerak va nimadan qochish kerak? Eng keng tarqalgan xatolar.

Nazorat savollari:

1. *Kundalik hayot sotsiologiyasining turlari, tamoyillari, qonuniyatlarini baholab bering?*
2. *Fundamental va amaliy tadqiqotlar doirasida kundalik hayot va madaniyatning o'rganilishi nimalarda o'z aksini topadi?*
3. *Kundalik hayot va madaniyat sotsiologiyasining horijiy tajribada o'rganilishini asoslang?*
4. *Madaniyat fanlari tizimining shakllanishini ta'riflang?*
5. *Madaniyat sotsiologiyasi, madaniy antropologiya va sotsiologiyaning o'zaro bog'liqligi nimada?*
6. *Madaniyat sotsiologiyasining vazifasi nimalardan iborat?*
7. *Inson "madaniy mavjudot sifatida" degan tushunchani izohlang?*

2-MAVZU: SIFATIIY SOTSIOLOGIK TADQIQOT TUSHUNCHASI, SOTSIOLOGIK BILISH TIZIMIDA UNING FUNKSIYALARI

“Sinov tadqiqoti” atamasi adabiyotlarda: 1) izlash (tekshirish) tadqiqotining ma'nodosh; 2) pilotajli tadqiqotning ma'nodoshi; 3) o'zining turli- tumanliklari (ko'rinishlari) sifatida izlash (tekshirish) va pilotajli tadqiqotlarni o'z ichiga oluvchi yig'ma tushuncha. Izlash (tekshirish) va pilotajli tadqiqotlar – sinash tadqiqotining ikki asosiy ko'rinishi deb hisoblaymiz.

Izlash (tekshirish) tadqiqoti vazifalarning to'g'ri qo'yilishi va asoslangan gipotezalarni ilgari surish, maqsadlarni aniqlab olish maqsadida o'tkaziladi. Shunday qilib, mohiyatiga ko'ra u konseptual tadqiqotdir. Uning

o'tkazilishi, agar sizni qiziqtiradigan mavzu bo'yicha adabiyotlar mavjud bo'lmasa yoki yetishmagan holda maqsadga muvofiqdir.

Sinov tadqiqotlari – ijtimoiy tahlilning oddiy turi bo'lib: uning vazifalari doirasi chegaralangan, so'raladiganlar soni o'rtacha, dasturlari va so'rovlari juda soddalashtirilgan; ma'lumotlar namoyon qilinmaydi. Olim muammoni umumiy yo'naltirish uchun tadqiqot obyekti to'g'risida faqatgina ba'zi ma'lumotlarni oladi. U kam o'rganilgan yoki umuman o'rganilmagan muammolar uchun qo'llaniladi. Uning shiori – tahminan, arzon va tez.

Izlash tadqiqotlari quyidagi usullar yordamida o'tkazilishi mumkin: doimiy respondentlar bilan sharo'lar (yaxshisi norasmiy); kuzatish; tadqiqotning markaziy muammosi bo'yicha fokus-guruh; ekspert- mutaxassislar yoki sizni qiziqtiruvchi muammo sohasiga aloqasi bo'lgan kishilarni bilan so'rov o'tkazish; ilgari surilgan vazifalar va gipotezalar bo'yicha zaruriy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan statistik ma'lumotlar, hujjatlarni o'rganib chiqish.

Tekshirish tadqiqotlari varianti sifatida ekspres - so'rovlar ishtirok etadi. Ularni tezkor so'rovlar ham deb atashadi. Ulardan ko'pgina so'rov o'tkazadigan firmalar ham foydalanadilar – VSIOM dan ROMIR gacha. Haqiqatda, ular so'rovlarni, odatda, juda ziyoli kishilar, lekin asosiy fanni chuqur ilmiy rivojlantirish vazifalarini qo'ymaydilar. Bir zumda, lekin jamiyat, idoralar yoki xususiy buyurtmachilarga juda zarur bo'lgan manffatli vazifalar hal etiladi: xalq prezidentga qanday munosabatda bo'ladi, aylanmaga cheklovlar, Chechenistondagi urushga, Bushning tashrifiga, 2001 yil 11 sentabrdagi terroristik aktlarga. Shunday tarzda, yangi, qisqa muddatli (uning hayotiylik davri kun, hafta, ba'zida oylar bilan hisoblanadi), lekin ayni vatda juda kerakli axborotni oladilar.

Pilotajli tadqiqotda tanlash hajmi aniq uslubiy asosga ega emas. Odatda 30 ta respondent orasida so'rov o'tkazishni yetarli deb hisoblaydilar. Tadqiqotning rejalashtirilgan obyektining barcha mavjud toifalarini namoyon etishlari uchungina muhimdir.

- Pilotajda kichik tanlash bosh to'plamga nisbatan representativ bo'lishi shart emas. Uning boshqa sifati – turli-tumanligi qanchalik muhim: instrumantariyga turlicha ta'sirlanadigan respondentlar guruhini o'z ichiga olishi lozim. Agar o'rta ma'lumotli kishilar kelgusi tanloshda sezilarsiz ulushni tashkil etsa, sizning aqlli savollaringizda umuman siz qoniqtirmaydigan javoblarni berganliklari uchun ular bilan birinchi navbatda so'rov o'tkazish zarur.

- So'rov mavzusi uchun muhimroq ijtimoiy-demografik belgilarni (jins, yosh, ma'lumoti, ish stadji, mehnatning mazmuni va h.k.) namoyon etuvchi respondentlarni kiritadilar.

Ijtimoiy psixologiyada pilotajli tadqiqotlar (ishchi atamasi “zondaj”) tanlashning zaruriy hajmini belgilash, anketa savollari soni, so'rov vaqti va boshqalarning mazmunini aniqlashtirish uchun qo'llaniladi. Pilotaj (ishchi atama - “pretest”) testlarini qo'llashning xorijiy va mahalliy amaliyotda asosiy testning ba'zi standartlarini aniqlash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Sotsiologiyada pilotaj asosiy tadqiqotgacha o'tkaziladi va gipoteza va vazifalarning xususiyatlarini, shuningdek instrumentariyning professional darajasi va uslubiy ishlanganligi tekshirish usuli sifatida ishtirok etadi. Pilotaj tanlash modelining to'g'riligini baholash va zarurat tug'ilganda muvofiq tuzatishlarni kiritish; tadqiqot obyekt va predmetining ba'zi tavsiflarini aniqlashtirish, bosh tadqiqotni o'tkazish muddatlari va moliyaviy xarajatlarini asoslashga yordam beradi. Pilotaj shuningdek sharxlovchilar (anketalovchilar) guruhining mashqlari uchun ham foydalidir.

Hozirgi sotsiologiyada quyidagi qoidalar qo'llaniladi: anketani katta adadda tarqatishdan oldin, uni savollarni to'g'ri tushunayapdilar mi, u haddan tashqari uzun va zerikarlami uni to'ldirish (yoki sharhlash) uchun qancha vaqt talab etiladi, pochta orqali tarqatilish holatlarida esa – anketa jo'natilgan vaqtdan boshlab javob olingunga qadar necha kun o'tishini aniqlab olish uchun so'rovning kam adadda chiqarib sinab ko'rish maqsadga muvofiq.

Pilotajli tadqiqotlar “qisqartirilgan” reja bo'yicha tadqiqotlarni o'zida namoyon etadi- bunda kichik tanlashlar o'tkaziladi, axborotlar chala yig'iladi, olingan axborot

faqat ahamiyatli mezonlar bo'yicha tahlil qilinadi. Agar pilotajli tadqiqot yaxshi o'rganilgan tadqiqot davrida o'tkazilsa, u tadqiqot instrumentariysini "ochish", uning nuqsonlari hamda matematik tahlilga yondashuvlardagi nuqsonlarni aniqlash va bartarf etish imkonini beradi.

Pilotaj quyidagilar uchun foydali: a) instrumentariyni testdan o'tkazish, bunda tadqiqotchi to'la ishonch bilan harakatlanadi, b) tadqiqot predmeti tadqiqotchiga yaxshi tanish bo'lmagan hollarda instrumentariyni takomillashtirish. Birinchi holatda instrumentariylar o'zlarining yakuniy variantida sinovdan o'tkaziladi. Ikkinchi holatda tadqiqotchi instrumentning turli variantlari bilan, ulardan qaysi biri ishlashda qulaylik yaratishini bilib olish uchun tajriba o'tkazishni istab qolishi mumkin. Dastlabki testdan o'tkazish quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Savollarning shakllari va turli og'zaki shakllarini testdan o'tkazish.
2. Respondent bilan jonli muloqot jarayonida uni to'ldirishning ehtimoliy murakkabliklari aniqlanishi uchun respondent tomonidan shaxsiy sharhini mustaqil to'ldirish uchun mo'ljallangan anketani sinab ko'rish.
3. Yopiq savollarga javoblar to'plamiga kiritiladigan tipik javoblarni, oxirgilarini yakuniy variantda qo'llash uchun aniqlashda ochiq savollardan foydalanish.
4. Har qaysi instrumentariyning yaroqliligini aniqlash maqsadida ularning har bir turini testdan o'tkazish (pochta anketalari, og'zaki sharhlar, telefon sharxlari).

Pilotaj ikki variantda o'tkaziladi. Birinchisida – respondentlarning jami guruhlarini alohida jamoaga taklif etadilar, bunda stollarda anketalar joylashtiriladi. Respondentlarni pilotaj holatiga "kiritadilar", ya'ni uning maqsad va vazifalarini izohlaydilar, to'ldirish texnikasi bo'yicha anketalarni instruksiyalaydilar va to'ldirgandan so'ng qat'iy tanbehlar aytib berishlarini, anketa bilan ishlarni qiyinlashtiruvchi savollar to'g'risida va tushunmovchiliklar to'g'risida suhbatlashishni so'raydilar.

To'ldirilgan anketalar belgilangan qutilarga tashlanadi, shundan so'ng butun o'tkazilgan so'rovning mazmunini guruh bo'lib muhokama qilish boshlanadi. Anketa savollarining yaroqliligini baholash imkonini beruvchi ko'rsatkichlar sifatida savollarga javob berganlar soni va savolda foydalanilgan ustun bo'yicha javoblarni taqsimlash tavsifi ishtirok etadi. " Pilotaj natijalariga ko'ra, agar zarur bo'lsa anketaga tuzatishlar kiritiladi. Sinov so'rovnomasini o'tkazishning xususiyatlari loyihada ishtirok etuvchi suhbatdoshlar bilan "stol atrofida suhbatda" ham batafsil muhokama qilinadi. Bunda laboratoriya sharoitlarida suhbat o'tkazish jarayoni jamoaviy imitatsiyalanadi.

Pilotajli materiallar so'rov o'tkazuvchi firmaning alohida papkalarida saqlanadi. Ular so'rovnomaning dastlabki variantini, respondentlar va sotsiologlarning mulohazalari, shuningdek anketalarning to'liq ishlangan variantini belgilab qo'yuvchi bayonnomalarni o'z ichiga oladi. Vaqt o'tishi bilan uslubiy qarorlarning o'ziga xos "banki" jamg'ariladi, tipik uslubiy xatolar va instrumentariylarning to'liq ishlanmalarini tahlil qilish bo'yicha tajriba va ko'nikmalar paydo bo'ladi.

Pilotajli tadqiqot barcha muammolarning mantiqiy tushunish, savollarning aniq maqsadga muvofiqligi nuqtai nazaridan savollarning tahminiy qo'yilishi asosida tuziladi. Pilotaj davomida barcha tartibotlar, tadqiqotning jami instrumentariylari tekshiriladio'rinsiz savollar chiqarib tas'halanadi, tadqiqotning alohida bosqichlariga tuzatishlar kiritiladi. Uning o'tkazilishiga sug'urtaga ega bo'lish kabi munosabat qilish lozim: siz albatta agar omadingiz kelsa u siz ham ishlashingiz mumkin. Agar yo'q bo'lsachi?

Tasviriy va analitik tadqiqotlar

Bu o'zining ilmiy maqsadlari va olingan natijalari bo'yicha qarama-qarshi ikki asosiy tadqiqot turidir. Tasviriy tadqiqot tekshirish tadqiqotiga nisbatan ilmiy izlanishning murakkabroq turidir. Uning maqsadlari jiddiyroq, uzoqroq vaqt olib boriladi, dasturi mufassal, instrumentlari barcha ilmiy parametrlarga mos keladi. U faqatgina

hodisalarning yuzaki kesmasini berganligi uchun emas, balki faqatgina sababli aloqalarni aniqlamaganligi uchun tavsiyalanadigan deb nomlanadi.

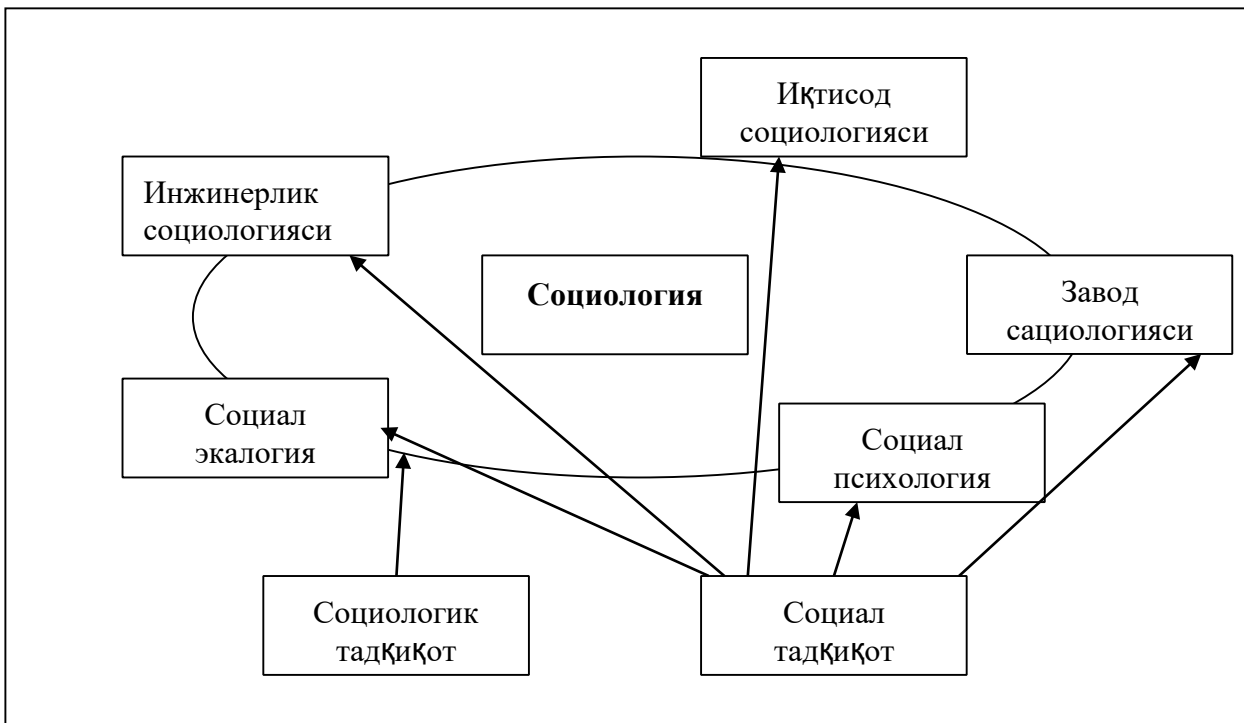
Tavsiflash tadqiqotlari hodisalarning yaxlit tasvirini beradi. Shu bilan birga, u hodisalarning tarkibi va dinamikasini yoritib beradi. U representativ ma'lumotlar, ishonchli ma'lumotlarga asoslangan va ilmiy usulning barcha talablariga mos keladi.

Analitik tadqiqot – ijtimoiy tadqiqotning eng chuqurlashtirilgan turidir. Unga tavsiflash tadqiqotiga xos bo'lgan ijobiy ilmiy o'rganishning hamma belgilari kiradi: representativlik, ishonchlilik, to'g'rilik va h.k. Lekin undan tashqari, uni ko'zdan yashirilgan ijtimoiy hodisaning yuzaga kelish sabablarini aniqlaydi. Bu professionallikning yuqori pilotajidir. Unga hamma ham erisha olmaydi va bu ba'zan sodir bo'ladi.

Sotsiologik tadqiqot haqida barcha aytganlarimizni umumlashtirgan holda quyidagi qonuniyatlarni aniqlash mumkin:

- tadqiqotning murakkablik darajasi birinchidan uchinchiga ortib boradi;
- tadqiqotning turi qanchalik murakkab bo'lsa, u kamroq tarqalgan va aksincha.

lozim: agar omad sizga kulib boqsa siz albatta ishlashingiz mumkin. Agar yo'q bo'lsachi?

1.2-rasm. Murakkablik darajasi va tarqalganlik darajasi bo'yicha ijtimoiy tadqiqotlarning tipologiyasi

Nuqtali tadqiqot

Nuqtali tadqiqot (uni bir martalik deb ham ataydilar) ijtimoiy hodisalarni o'rganish vaqtida uning holati yoki miqdoriy tavsiflari to'g'risida axborotlar beradi. Haqiqatda, hodisaning tezkor surati vaqt bo'yicha uning o'zgarishlar yo'nalishlari to'g'risidagi savollarga javob bermaydi.

Nuqtali tadqiqotga misol sifatida monografik tadqiqot xizmat qiladi. Monografik tadqiqot tor ma'noda- yaxshi ishlangan nazariya doirasida bir yoki bir necha obyektlarni tekshirishdir. U case study eslatadi, undan farqli o'laroq yangi bilimlarni olishni emas, balki nuqtali ijtimoiy tashhisning qo'yilishini maqsad qiladi, masalan, muayyan korxonaning tashkiliy tuzilmasini aniqlash. Monografik tadqiqot keng ma'noda- bir yoki bir necha obyektlarni tanishish singari amaliy maqsadda ham har qanday tadqiqotlaridir. Tadqiqot obyekti tipologik ravishda mavjud axborot asosida tanlab olinadi. U barcha hodisalar sinfi uchun xos deb tahmin qilinadi.

Odatda antropologning tadqiqot obyekti sifatida chuqur va tezkorligini o'rganish mumkin bo'lgan bir qishloq ishtirok etadi. Tadqiqotning bunday turi monografik deb ham nomlanadi. Agar qishloqlar odatda kichik bo'lsa, olim vaqt o'tishi bilan har bir kishini yaxshi bilib oladi. Birinchi jahon urushi davrida bunday tadqiqotni Malinovskiy o'tkazgan. Ular yoritib bergan qishloq qabilali birlashma hisoblanmagan, balki yirik milliy ta'limning bir qismi bo'lgan.

Traborin orollari kichik bo'lib, etnografga o'sha yerda joylashgan barcha qishloqlarga tashrif buyurish hamda har bir traborinlik bilan muzokara olib borish imkonini bergan. Lekin u poligon sifatida asos bilan o'rganilgan qishloqni tanladi. Biroq, boshqa antropologlar bir jamoada o'tkazilgan mazkur tadqiqotlarni o'zining mahalliy madaniyatiga targ'ib etishga qarshi chiqmoqdalar. Ayniqsa agar gap murakkab jamiyat to'g'risida ketsa. Shuning uchun antropologlar bir mamlakatning turli chegaralarida joylashgan jamoalar guruhini tadqiq etish usulidan foydalanadilar.

Monografik tadqiqotlar qishloq sotsiologiyasiga tarqatilgan, bunda ular alohida qishloq joylarining “ijtimoiy suratlari” oli vositasi sifatida ishtirok etadi. O‘rganishning bunday usuli aholi turmushining asosiy tomonlari to‘g‘risida- oilalar tarkibi, band bo‘lganlar, daromad manbalari va miqdorlari, mehnat faoliyatining xususiyatlari, mehnat va bo‘sh vaqt sohasidagi mahalliy urf-odatlar, muloqotning an’anaviy turlari to‘g‘risida axborot to‘plashga asoslanadi.

Monografik tadqiqot representativ axbrotni olishga da’vogar bo‘lmaydi. Uning vazifasi- yangi hodisalarni mufassal tahlil qilish, keng tanlab qilinadigan tadqiqotlarni o‘tkazishni bekor qiladigan axborotlarning mavjud emasligi. Monografik tadqiqotning natijalari keng miqyosli empirik tadqiqotlar dasturini ishlab chiqishda foydalaniladi.

Yalpi va tanlanadigan tadqiqotlar

Tanlanadigan tadqiqotlar, o‘zi va o‘z fikri to‘g‘risida axborot beruvchi maxsus tanlab olingan respondentlar guruhi orasida so‘rov o‘tkazish orqali kishilarning xattaharakatlari va maqsadlari to‘g‘risida ma’lumotlarni muntazam yig‘ib borish usulini namoyon etadi. U o‘z nomini tadqiqotlarning asosiy qismining (tanlanlab olinadigan yig‘indisi) ulkan birligi yig‘indisidan (bosh yig‘indidan) maxsus tanlab olish tartibotidan foydalanish orqali oladi, u yaxlit tadqiqotning asosiy o‘lchamlarini aniq aks ettiradi. Tanlovni tuzish tartiboti matematik statistika usullariga asoslangan hamda ehtimollik nazariyasi tamoyillariga asoslanadi. Tanlanadigan tadqiqot yalpi tadqiqotga nisbatan tejamli va ishonchi, garchi kenaytirilgan usul va texnikani talab etsa ham.

Xorijda an’anaviy anketalashtirish yozma so‘rov bilan nomlanadi (Writter Survey). Pochta orqali so‘rovlar, guruh bo‘lib anketalashtirish, yakka anketalashtirishni ajratib ko‘rsatadilar.

Bosh to‘planning barcha birliklarini qamrab oluvchi yalpi tadqiqotlarga aholini ro‘yxatdan o‘tkazish kiradi, bu haqda maxsus bobda gap boradi. Shu vaqtda sotsiologiyada anglashning eng keng tarqalgan vositasi sifatida tanlangan tadqiqot ishtirok etadi.

Takroriy tadqiqotlar

Takroriy tadqiqotlar – bu yagona dastur va instrumentariy bo‘yicha ma’lum vaqt oralig‘ida muntazam o‘tkazilgan va obyektning o‘zgarishlar dinamikasini tavsiflovchi natijalarni olish bilan bog‘liq bir necha tadqiqotlarning yig‘indisi. Ular qiyosiy tahlil vosiatlarini namoyon etadi. Ularga quyidagilar kiradi:

Logityud tadqiqotlar - shaxslarning bir guruhini uzoq vaqt o‘rganish; Kogortli tadqiqotlar - uzoq vaqt davomida bir xil yoshdagi shaxslarni o‘rganish (avlodlar). Maqsad –bir avlod kishilarning turmush tarzi, maqsadlari. Tadqiqot obyektlari o‘zgaradi, lekin kishilar saqlanib qoladi; Trend tadqiqotlar – vaqt oralig‘i bilan biror-bir asosiy yig‘indida va nisbatan bir xil usulga rioya qilgan holda o‘tkaziladigan tadqiqot. MAqsad- ijtimoiy o‘zgarishlar tendensiyasi (trendi)ni belgilash. Misol – aholini qayta ro‘yxatga olish;

Panelli (yo‘lli) tadqiqot – bir xil tanlovda yagona dastur bo‘yicha va ma’lum vaqt oralig‘ida yagona usul bo‘yicha o‘tkaziladigan tadqiqotlar. Maqsad - voqealar dinamikasi tahlili. Kishilar o‘zgarishi mumkin, lekin tadqiqot obyektlari o‘zgarmaydi (korxonalar, sexlar).

Panel - asosiy va takror tadqiqotda (masalan 15 yildan so‘ng) so‘ralgan respondentlarning yig‘indisi. Takror tadqiqotda 15 yoshga ulg‘aygan kishilar bo‘ladi. Nomli panel – asosiy- yosh, ma’lumot, kasbi parametrlar bo‘yicha tanlangan respondentlar guruhi - u asosiyga esga soladi, lekin bir xil kishilar emas (masaldan, 1962 yildagi yosh ishchilar va 1976 yildagi yosh ishchilar).

Panelli tadqiqot (logityudning turli ko‘rinishlaridan biri sifatida ko‘rib chiqilayotgan) – ijtimoiy kuzatish turlaridan biri, bunda doimiy tanlangan guruh (panel) a‘zolari orasida bir necha so‘rovnomalar o‘tkazish vositasida axborotlar to‘planadi. Agar axborot guruhning har bir a‘zosidan ikkita (yoki undan ko‘proq) vaqtinchi nuqtalarda olingan ma’lumotlarni qamrab olsa, u holda yalpi siljishlar bilan bir qatorda alohida o‘zgarishlarni ham o‘rganish imkoni paydo bo‘ladi.

Longityud yoki vaqt jihatidan davomiy, tadqiqotning davomli turi avlodlar sotsiologiyasida faol qo'llaniladi. Mamlakatimizda "Avlodlar yo'li" mavzusidagi bir necha loyiha ma'lumdir. Ulardan biri Barnaul universiteti sotsiologiya fakultetining S.I. Grigoryev¹ rahbarligidagi Yoshlar muammolari bo'yicha ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi tomonidan o'tkazildi. Mazkur usulni qo'llash shkalasining boshqa plyusida o'quv sinfi yoki ishchi brigada obyektlari joylashib, ularni yetarlicha uzoq vaqt davomida kuzatish mumkin.

Longityud tadqiqotda yirik va 48 kichik miqyosda tuzilmaviy anketa, rasmiylashtirilgan va rasmiylashtirilmagan intervyuni qo'llash mumkin. Psixologiyada esa longityud tadqiqot eksperimental-genetik usul modifikatsiyasi, ya'ni inson hayot davrining yosh va alohida o'zgarishlarini o'rganish imkonini beruvchi bir xil sinalluvchilarni uzoq va muntazam o'rganish sifatida faol qo'llaniladi. Longityud tadqiqot ba'zan tabiiy tajriba sharoitida o'tkaziladi. Longityud tadqiqot takroriy tadqiqot turi sifatida boshqacha tarzda *monitoring* deb ataladi.

Nazorat savollari:

- 1. Zamonaviy akademik sotsiologiyada kundalik hayotning strukturasi nimalarda o'z ifodasini topadi?*
- 2. Kundalik hayot va madaniyatning sotsial qonuniyatlarini asoslang?*
- 3. Kundalik hayotga oid zamonaviy nazariya va metodologiyalarni sotsiologik baholash nima?*
- 4. «Madaniyat» atamasining tarixi. Madaniy boylik tushunchasi*
- 5. Klassik sotsiologiyaning sotsiomadaniy konsepsiyasi*
- 6. Klassik nazariyada madaniy o'lchovning ustunligi. M.Veber sotsiomadaniy dinamikasi*
- 7. Madaniyatni tushunishga struktur - funksional doirasida yondashish*

Sotsiologik tadqiqotlarning ko'p qismi butunlay (to'liq) tadqiqot qilish emas, balki tanlab tadqiqot qilish yo'li bilan olib boriladi: o'rganilayotgan shaxsning sotsial-demografik belgisiga qarab qat'iy ravishda insonlarning ma'lum miqdori tanlab olinadi. Tadqiqotning bunday ko'rinishi tanlab tadqiqot olib borish deyiladi.

Tanlab tadqiqot olib borish usuli ravishda tanlab olingan guruh vakillarining o'zini tutishi haqida o'zi bergan ma'lumotlariga asoslanib sistematik ravishda ma'lumotlar yig'ish yo'li bilan olib boriladi. Bu usul yalpi tadqiqot qilish usuliga nisbatan ko'proq kuch va harakt talab qilishiga qaramasdan, kam harajatli, lekin ishonchsizroq usul hisoblanadi.

Tanlab tadqiqot olib borish usuli yalpi tadqiqot olib borish uslubidan ma'lum jihatlari bilan ustun turadi, chunki bunda ish hajmi kamayadi (olib borilayotgan kuzatuvlar miqdori kamayishi hisobiga), kuch va harajtlarni qichqartiradi, yalpi tekshirish mumkin bo'lmagan yoki ularni tekshirish maqsadga muvofiq bo'lmagan guruhlar haqida to'liq ma'lumot olish imkonini beradi. Lekin bular hammasi faqatgina tanlash usulining ilmiy qoidalariga amal qiligan holdagina yaxshi natijalar beradi.

Tajribalardan shular ko'rinib turibdiki, to'g'ri tanlangan tanlash tanlangan guruhning strukturasi va holatini yetarli darajada ko'rsatib beradi. Lekin tanlash ma'lumotlari aniq ma'lumotlar bilan har doim ham bir xil bo'lavermaydi. Tanlab tanlashning yalpi tanlash usuli oldidagi kamchiligi ana shundan iborat.

Tanlash jarayonida tadqiqotchi asosiy guruhning statistik ma'lumotlarni to'liq ko'rsatib bera olmasligi tadqiqotchi oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: birinchidan, tanlash jarayonida asosiy guruh holatini to'g'ri aniqlab olish, va ikkinchidan, tanlab olib borilgan tadqiqotlar natijasini qay darajada asosiy guruhga tadbiq etish mumkinligini aniqlab olish zarur.

Tanlash jarayonini (reprezentativligi) ko'rsatish qator shartlardan iborat – planlashtirilgan (avvaldan aniqlab olingan sxema bo'yicha), yoki planlashtirilmagan holatda asosiy guruhdan tanlab olish yo'li bilan. Har ikki holatda ham tanlash *tipik* (o'ziga xos) va *obyektiv* holatda olib borilishi kerak.

Tanlash usulining asosiy tushunchalari va mohiyati

Sotsiologik tanlashni amalag oshirishda maxsus terminlardan foydalaniladi, ulardan asosiy ikkitasi bu – asosiy va tanlash uchun tanlangan guruhlar.

Tahlil qilish uchun tanlangan guruhlar *asosiy* deb ataladi, asosiy guruhdan ajratib olingan guruh esa *saralangan* guruh deb ataladi. Asosiy guruh hajmi N bilan belgilanadi, saralangan guruh hajmi n bilan belgilanadi. Odatda bu harflar tadqiqotchi olib borgan tahlillari asosida tuzgan jadvallari boshida yoziladi.

Asosiy tanlangan guruh deb aholining hammasini yoki tadqiqotchi o'rganish uchun tanlab olgan odamlar guruhiga aytiladi. Ko'pincha asosiy tanlangan guruh shunchali katta miqdorda bo'ladiki, ularning har biri bilan so'rov o'tkazish ko'p vaqt va katta mablah talab qiladi. Ingliz adabiyotlarida “representativlik” so'zining aniq ma'nosi yo'q. Shuning uchun bu so'z o'rniga populyatsiya (population) so'zi qo'llaniladi va bu rus tilidagi kabi ikki hil ma'noni beradi. Birinchi ma'nosi – biz tadqiqotlarimizni qo'llamoqchi bo'lgan tanalangan guruh. Ingliz manbalarida xuddi shunday yozadilar “ropulation of interest”.

Ikkinchi ma'nosi – keyinchalik saralangan guruh sifatida tahlil qilinadigan insonlar ro'yxati. Kuzatuv birligi ro'yxati aniq rus tilida bo'lagani kabi ingliz tilida ham aniq bir nomga ega emas.

Saralangan deb tanalangan guruhning o'rganilayotgan qismi bo'lgan sotsiologik obyektga aytiladi. Tanlash tushunchasi sotsiologiya statistikasida ikki xil ma'noda taxlil qilinadi.

- Tanlash (harakatning natijasi sifatida) – asosiy guruhdan tanlab olingan, ana shu asosiy guruhning ma'lum qismi
- Tanlash (harakat jarayoni yoki usuli sifatida) – asosiy guruhdan tanlash usuli bilan obyektlarni tanlab olish

Tanlash tahlil qilinayotgan obyektни juda yaxshi tasvirlab berishi kerak.

Tanlangan guruh – asosiy guruh olishning kichraytirilgan ko'rinishidir. Boshqacha qilib aytganda, bu sotsiolog so'rov olib borayotgan insonlardir. Tanlashga,

ya'ni saralangan guruxga sotsiolog bevosita suhbat olib bormoqchi bo'lgan shaxslar kiradi. Masalan, uning mavzusi pensionerlarning iqtisodiy aktivligi. Hamma pensionerlar – yoshi 55 dan oshgan ayollar va 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar asosiy nuruhni tashkil etadi. Tegishli formulalar yordamida sotsiolog unga 2,5 ming pensionerlar bilan so'rov o'tkazish unga yetarliligini aniqladi. Shu guruh uning saralangan guruhi bo'ladi.

Buning asosiy qoidasi quyidagilardan iborat: asosiy guruhning har bir elementi bir xil talablarga javob berishi kerak. Bunga qanday qilib erishish mumkin? Avvalo asosiy guruhning iloji boricha ko'proq parametrlari bilan tanishib chiqish kerak, masalan ularning yoshi, olayotgan mablag'i, yashash joylari haqida. Guruh a'zolarining yoshi o'rtasidagi tafovut variatsiya deb ataladi, aniq yosh esa – kattalik, hamma kattaliklarning yig'indisi o'zgaruvchi deb ataladi.

Shu guruhga jalb etilgan yoki ushbu jarayonda ishtirok etayotgan barcha insonlar *qiziqtirayotgan guruh* deb ataladi. Ular o'nlab yoki minglab kishilar bo'lishi mumkin. Ular birlamchi populyatsiyani yoki asosiy guruhni tashkil etadilar. Sotsiolog ana shu guruhdan saralangan guruhni tanlab oladi va ular bilan so'rov olib boradi.

Shunday qilib, siz tadqiqot olib borayotgan guruh asosiy guruh, populyatsiya yoki qiziqtirayotgan guruh deb atalishi mumkin (tadqiqotchining olib borayotgan tadqiqotlaridan kelib chiqqan holda ushbu nomlarning biri tanlab olinadi).

Asosiy guruhni ilmiy tadqiqotdan kelib chiqqan holda, saralangan guruhni esa matematik usullar yordamida tanlab olinadi.

Reprezentativ tanlash – bu sotsiologiyaning shunday qismi hisoblanadiki, bunda asosiy guruh ma'lumotlari birlamchi guruh ma'lumotlari bilan mos kelishi kerak. Tanlashning faqat shu usulidagina saralangan guruhdan olingan ma'lumotlarni asosiy guruhga tadbiq etish mumkin. Reprezentativ tanlashni amalga oshirishning asosiy shartlaridan biri – bu asosiy guruh xaqidagi ma'lumotlarga ega bo'lish, jumladan, asosiy guruh vakillarining to'liq ro'yxati yoki ularning strukturaviy tizimi haqidagi ma'lumotlar.

Reprezentativlik ostida sotsiologlar tanlashning so‘rov vaqtidagi shunday turini nazarda tutadilar-ki, bunda saralangan guruhga asosiy guruhning bir qismi sifatida qaraladi.

Saralangan guruh sifatlari asosiy guruh sifataridan 5%dan ortiq bo‘lmagan holda olib borilgan tadqiqotlar reprezentativ tadqiqotlar deyiladi. Sotsiologlarning tajribalari shuni ko‘rsatadiki, agar oddiy qoidalarga tayanib tadqiqotlar olib borilsa bu usul yetarli darajada ishonchlidir. Agar boshlama so‘rovda asosiy guruh sifatida bir fakultet olinsa bunda reprezentativ so‘rovda hamma ishtirok etadi. Oliy o‘quv yurti doirasida esa talabalarning 25 % da so‘rovnoma o‘tkaziladi.

Tanlash xillari deb tanlashning har xil statistik ko‘rinishlari nazarda tutiladi. “Tanlash xili” termini o‘rniga ko‘pincha “ko‘rinish” so‘zi ishlatiladi.

Tanlab olishga mo‘ljallangan elementlar *tanlab olish birligi* deb ataladi. Kuzatuv olib borilayotgan asosiy guruh *kuzatuv birligi* deb ataladi. Odatda kuzatuv birligi – bu alohida shaxs. Ro‘yxatdan tanlab olishda birliklarni nomerlab olib, so‘ngra ehtimollar jadvalidan foydalanish maqsadga muvofiq. Lekin ko‘pincha kvaziehtimoliy usul qo‘llaniladi. Bu usulda oddiy ro‘yxatdan n sonli element tanlab olinadi.

Agar tanlash asosi ro‘yxat bo‘lsa bunda, asosiy guruh qaysidir parametrlarga ko‘ra tanlab olinadi, ya’ni kasbiga, yoshiga, jinsiga va boshqalar. *Tanlash tizimi* – bu obyekt belgilarining proporsiyasi bo‘lib, buning asosida asosiy guruh tanlab olinadi.

Agar asosiy guruhda masalan yoshlar 30%, o‘rta yoshlilar 50%, katta yoshlilar 20% deb olinsa, saralangan guruhda ham xuddi shu nisbat saqlanishi lozim. Har bir kuzatuv obyekt uchun asosiy va saralangan guruhlarning foizlar nisbati belgilanadi. Ikki guruhning nomutanosibliigi esa reprezentativlikning xatosiga olib keladi.

Shunday qilib, tanlash tizimi – bu faralash guruhi tanlab olinayotgan obyekt belgilarining foizli nisbatidir.

Agar tanlash tipi saralangan guruhga kimlar tushishi mumkinligini tushuntirsa, *tanlash hajmi* – bu guruhga qancha miqdorda odam jalb qilinganligini belgilaydi.

Tanlashni tuzish – bu sotsiologni qiziqtirgan asosiy guruhdan tanlab olingan saralangan guruh bilan olib borilgan tadqiqotlar natijasida ana shu asosiy guruhga tadbiq qilinishi mumkin bo‘lishiga aytiladi.

Empirik tadqiqotlar amaliyotida maqsadli tanlash iborasi ko‘p ishlatiladi.

Maqsadli tanlash – bu shunday guruhki, bunnada guruh a’zolari bo‘lgan yuridik va noyuridik shaxslar bir yoki bir necha jihatdan o‘xshash bo‘lishlari zarur. Bunda tanlovda ishtirok etayotgan odamlar filtrlovchi savollar yordamida tanlab olinadi. Masalan, tadqiqot olib borilayotganda, kompyuterdan xaftasiga uch marta foydalanidigan, 5 mangdan ortiq pul topmaydigan, uyida bir xil markali maishiy texnika mavjud insonlarni tanlash mumkin. Tanlash kriteriyalari tadqiqot maqsadidan kelib chiqib belgilanadi.

Sonli va sifatli tadqiqotlarda saralash qarama-qarshi prinsiplarga asosan olib boriladi.. Birinchi sonli usulda yosh, jins, sinflari mos kelgan guruh tanlab olinadi. Ikkinchi holatda esa bir birig o‘xshamagan kishilar tanlab olinadi. Bunday tadqiqot olib borishda olimlar bir jarayon yordamida o‘rganilayotgan guruhni har taraflama yoritib berishga harakat qiladilar. Sonli tadqiqotlardagi tanlash nazariy tanlash deb ataladi.

. Extimoliy (tasodifiy) tanlashning usullari. Tasodifiy (extimoliy) tanlash – bu tanlashdir, uning uchun bosh tuplamning xar bir unsuri avvaldan berilgan ma’lum tanlanish extimolliligiga ega. Bu tadkikotchiga tugri tanlash kanchalik bosh tuplamni aks ettirishini xisoblashga imkon yaratadi. Bunday tanlashni ba’zida tasodifiy deb xam ataladi.

Extimoliy usullarga kuyidagilar kiradi:

- sodda tasodifiy tanlash;
- sistematik tanlash;
- klasterli tanlash;
- strataifitsirli tanlash;

Tasodifiy tanlashni amalga oshirish ikki xil yul bilan olib boriladi: Lotereya usuli va tasodifiy sonlar jadvali yordamida. Tasodifiy tanlash yordamida kup telefon surovlar, tanlab olingan ruyxatlar asosida surovlar kuriladi. Bunday tanlashni kurish uchun bosh tuplamning barcha unsurlarining tula ruyxati bulishi kerak.

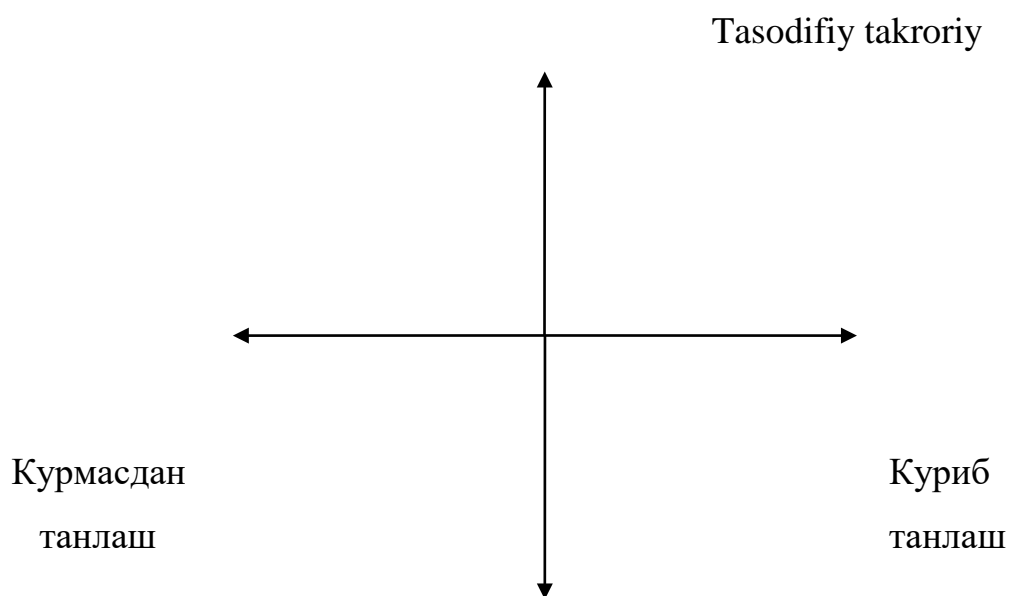
2.4.1.Sodda tasodifiy tanlash.

Sodda tasodifiy tanlash shuni takozo etadiki, tanlashga kiritilganlik extimolligi ma'lum va tuplamning barcha birliklari uchun bir xildir. U ikki xil usul bilan amalga oshiriladi:

- kurmasdan tanlash (lotereya usuli yoki kur'a)
- kurib tanlash (tasodifiy sonlar jadvali yordamida)

Bundan tashkari sodda tasodifiy tanlash boshka mezon buyicha, ya'ni lotereya sharining savatchaga kaytarish yoki kaytarmaslikka karab ikkiga bulinadi:

- tasodifiy takroriy tanlash
- tasodifiy takrorsiz tanlash sodda tasodifiy usulning ikkita kismini dekart koordinat tizimiga birlashtirib turtta modallikni olamiz. (2.2 – rasm).

Tasodifiy takrorsiz

2.2 – rasm. Sodda tasodifiy tanlashning turtta modalligi.

Extimoliy tanlashni ma'lum shart – sharoitlari mavjud bulgandagina kullash maksadga muvfiqdir. Extimoliy tanlashni amalga oshirishning birinchi sharti, bosh tuplamning barcha unsurlarining, 1 dan N gacha, bu yerda N – barcha unsurlarning umumiy soni, tulik ruyxatining mavjudligi. Agar u bulsa, numeratsiya kilib chikiladi, shundan keyin yukoridagi kullanmani ishlatish mumkin. Lotereya usulini (yoki kur'a usulini) ishlatilganda barcha unsurlarning jeton nomerlari bilan urniga solinadi, yaxshilab aralashtiriladi va ketma – ket N jeton olinida, bu yerda N – tanlanuvchi tuplamning unsurlar soni. Jetondagi nomerlar tanlangan tuplamni tashkil etadi. Bu anchagina mexnat talab va uzok vakt ketadigan operatsiya, chunki xar bir navbatdagi nomer olingandan keyin, jetonlarni yaxshilab aralashtirish talab kilinidi.

Extimoliy tanlashning ikkinchi sharti bosh tuplam unsurlarining yaxshi aralashtirilganligi. Tasodifiy tanlashni xosil kilish uchun bosh tuplam unsurlari oldindan nomerlanadi, xar bir nomer aloxida kartochkaga yoziladi. Natijada kartochkalar pachkasi xosil buladi, ularning soni bosh tuplamdagi xajmga mos tushadi. Yaxshilab aralashtirilgandan keyin, bu pachkadan bittadan kartochka olinada. Kartochka bilan bir xil nomeri bulgan obyekt tanlashga tushgan deb xisoblanadi. Bunda tanlov tuplamining xosil kilishning ikki xil yuli bor.

Birinchi yul – olingan kartochkaning nomeri yozib olinadi va pachkaga kaytariladi, yana kartochkalar yaxshilab aralashtiriladi. Bu sxema buyicha xosil bulgan tanlangan tuplam tasodifiy kaytarilgan tanlash deb ataladi.

Ikkinchi yul – xar bir tortilgan kartochka yozib olinganidan keyin orkaga kaytarilmaydi. Bu sxema buyicha tanlangan tuplam tasodifiy kaytarilmagan tanlash deb ataladi. Lekin, bosh tuplamning katta xajmida, bu usul juda mexnat talabdir, shuning uchun tasodifiy sonlar jadvalidan foydalanish kulayrokdir. U katta

tuplamlardan bir xil extimolli tanlashlarni shakillantirishda uzining samaradorligini isbot kildi.

Bunday tasodifiy sonlar jadvalining fragmenti 2.1 jadvalda keltirilgan.

Tasodifiy sonlar fragmenti Jadvallar Jadval 1

3	2	35	15	0	8
7				4	0
2	8	31	42	4	7
1				6	2
0	9	95	64	1	0
7				3	6
1	6	69	93	3	0
0				9	8
0	4	65	56	0	2
0				9	9

Sistematik tanlash

Sistematik tanlash ilmiy axamiyati buyicha ikkinchi, lekin sodda tasodifiy tanlashning turini kullash buyicha birinchi xisoblanadi. Uni yana mexanik tanlash deb xam ataladi.

Agar kulimizda tasodifiy sonlar jadvali yuk, bosh tuplam nisbatan katta, u xolda alfavit ruyxatdan foydalanish mumkin, masalan, korxonaxodimlari yoki saylov uchastkasi ruyxatdan. Bosh tuplam sonini, masalan, 200 ishchi, anketalar soniga bulinadi, masalan, 200 va tanlash kadami aniklanadi. U ruyxatning xoxlagan nomerlaridan boshlab xar uchinchisi $(2000:200=10)$ surok kilinadi. Nomerlangan ruyxatdan K ga teng interval orasida berilgan respondentlar soni tanlab olinadi. Bunda tanlash kadami K kuyidagi formula bilan xisoblanadi:

$$= \underline{N}$$

Bu yerda N – bosh soni, n – tanlash tuplami soni.

Bu kursatkich, bosh tuplamga kirgan nechta familiyani utkazib yuborishni kursatadi. Natijada tanlangan tuplam xosil buladi.

Boshka misol. Oliy muassasaning 5000 ta studentidan 100 tasini tanlash kerak. Agar biz sistematik tanlashni kullasak, avval tanlash intervalini xisoblashimiz kerak. Bizning xolda, bu 50 ga teng. Endi biz ruyxat buyicha xar elliginchi studentni tanlashimiz kerak. Kayerdan tanlashni boshlashni tasodifiy sonlar jadvali buyicha aniklanadi (bu tasodifiy start deyiladi). Agar start nuktasi 31 tanlasa, u xolda tanlanganga kuyidagi nomerli studentlar kiritiladi: 31, 81, 131, 181 va xokazo.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14

15 16 ...

Shunday kilib, sistematik tanlash asosiga extimollik protseduralari emas, alfavit ruyxatlar, kartotekalar, sxemalar kuyilgan, ular bosh tuplamning barcha birliklarini teng extimolli tushishini taminlaydi. Bu tanlash uz afzalliklariga karamasdan ba’zida notugri tanlanib koladi.

Rayonlar buyicha va stratalar buyicha tanlash.

Agar bosh tuplam katta bulsa, ularni bir xildagi bulimlarga bulish, keyin bu kismalar ichidan tanlash amalga oshiriladi. Buni guruxlarga ajratish deyiladi. Ilmiy terminologiyani unifikatsiya nuktai nazaridan, xalkaro standartga keltirib rayonlar buyicha va stratalar buyicha tanlash deb ataladi. Bosh tuplamni juda katta bulsa, masalan, mamlakat axolisini regionlar buyicha bulib chikish mumkin, shu bilan bir katorda, bosh tuplamni stratalar buyicha (jins, yosh, daromad va xokazo) guruxlarga ajratish mumkun.

Adabiyotda bu ikki termen ekvivalent xisoblanadi. Chunki ikkisining asosida guruxlarga ajratish protsedurasi yotadi. Rayon buyicha tanlash, bu tanlash turi, unda

tanlashdan avval rayonlashtirish protsedurasi turadi, ya'ni boshlangich tuplamni katlam, strata yoki gurux deb ataluvchi statistik bir xil tuplamchalarga bulishdir.

Birliklarni tanlash, xam tasodifiy, xam yunaltirilgan xarakterli bulib, xar bir katlamdan olinadi, shu uchun rayon buyicha tanlash kichik tupamlar - stratalardan olingan tanlashlar katori bilan birdir.

Bu tushuntirishda «Rayon buyicha tanlash» tushunchasini ishga ziyon yetkazmasdan «stratalar buyicha tanlash»ga almashtirish mumkin. Sotsiologik tadkikotlar tajribasi, shu ikki yulni bir deb ataydi. Yirik kulamli loyixalarda sotsiologlar rayonlar buyicha tanlashni boshlab, keyin stratalar buyicha tanlashga utadilar.

Xalkaro tajribada «rayon» suzi geografik zona sifatida (areal, region, territoriya kismi) kullanilmaydi. Buning urniga «stratalar buyicha tanlash» termini ishlatadilar, chunki bir butunni kisimga bulib, bu guruxmi yoki rayonmi yekanligini anik kursatish shart yemas.

Bu xolda stratalar buyicha tanlash bu turli kismlar, tiplar, guruxlar va axoli katlami tanlanadigan tuplamda bir xil vakillikni ta'minlovchi extimoliy tanlashdir.

Ingliz tilida «strataifikatsiya», «katlam-katlam bulish», «bulinish» degani. Chet el lugatlarida territorial belgi buyicha bulinish, kvotali tanlashga kiradi.

Birliklarni tanlash xam tasodifiy, xam yunaltirilgan xarakterli bulib, xar bir rayon yoki katlamdan kat'iy nazar olib boriladi, shuning uchun rayonlar buyicha – strataalar buyicha tanlash kichik tupamlar – stratalardan (rayonlardan) olingan tanlashlar katori bilan birdir.

Stratalar buyicha tasodifiy tanlash xar bir strata buyicha aloxida tanlashga asoslanadi. Bu natijalar anikligini oshiradi yoki tadkikotning kiymatini va vaktini kamaytiradi. Masalan, kambagalchilik yoshi kattalar, ishsizlar, otasiz yoki onasiz oilalar orasida kuprok uchraydi. Obyekt sifatida uchtasidan birini tanlash mumkin. Tanlangan rayonlar yoki stratalarda tadkik etish birligini tanlash extimoliy usul buyicha olib boriladi.

Uyali tanlash

Uyali tanlash – shunday tanlash turiki, bunda tanlanayotgan obyektlar yanada yanada kichik birlikning guruxi yoki uyasi (klasteri) xisoblanadi. Kuyi darajadagi yanada mayda birliklardan tashkil etilgan yukori darajadagi tanlash barligiga uya deb ataladi. Tanlanishga kuyi darajadagi barcha birliklar xamda uning kislari kiritilishi mumkin. Uyani xosil kiluvchi birliklar soni uning ulchami deyiladi.

Uya deb kuyidagilarga aytiladi: axoli punktlari, rayonlar, uylar, podyezdlar, korxonalar, sexlar, brigadalar.

Uyali tanlash katta tashkiliy afzaliklariga ega, tanlash va bir necha kompakt guruxlar tadjikoti onson amalga oshiriladi. Kup bulmagan territorial sigmentlarni (axoli punktlari, rayonlar, uy – joy kvartallari) tanlash, keyin ularda turadigan axolini yoppasiga surash tadjikotning kiymatini va utkazish muddatini kamaytiradi.

Bu yerdagi muammo shundan iboratki, uyaning kattaligini, uning sonini aniklash, ularning bosh tuplamga joylashtirish. Uya tanlayotganda asosiy tavsiya shuki, ular orasidagi fark imkoni boricha xar xil bulishi kerak. Bu koida katlamlashtirishning asosiy prinsipiga ziddir. Strataa buyicha tanlashga misol. Axolining xayot darajasi buyicha birinchi tadjikot 60 – yillar oxirida utkazilgan. Rossiyaning Taganrog shaxrida olib borildi. Tanlovning asosi bulib, uy – joy fondi va ularda turadiganlar son xakidagi ma’lumotlar buldi. Birinchi boskichda, shaxar rayonlarga bulindi, ikkinchi bokichda, uy – joyning turli tiplarining ulushlari xisoblab chikildi.

Xar bir strata uchun, ya’ni rayon, kurulish tipi, uy – joy kattaligi uchun kvartiralarning adres va soni bilan list tuzib chikildi. Territorial strataa buyicha tanlashning uch boskichli protsedurasi kullanildi.

Uyali tanlashda guruxlar yoki unsurlar uyasni aniklanadi va ularning ruyxati tuziladi. Keyin, bu ruyxatdan tanlash loyixalashtiriladi. Keyin, bu birlik uchun unsurlar tanlanadi shaxar axolisining ijtimoiy fikrini urganish uchun 100 odamga surov ruyxati tuzish kerak. Shaxarni kartasi olib barcha kvartallar ruyxati tuziladi. Bu ruyxat tanlashning asosi buladi, bundan tasodifiy ravishda kvartallar tanlanadi.

Tanlangan uylarda turuvchi oilaning ichidan bir odamdan surov listi uchun intervyu olinadi.

Noextimoliy (notasodifiy) tanlash usullari.

Noextimoliy (notasodifiy) tanlash, birliklarni tanlash yuli, unda tanlov tuplami katoriga xar bir unurni tushish extimolini oldindan xisoblay olmaymiz. Shuning uchun, extimoliy tanlashga yul beriladi, lekin, ba'zida tadkikot shartlari buyicha notasodifiy tanlash, utkazish maksadga muvofikdir. Uning kamchiliklari: reprezentativlik darajasini urnatishning imkoni yukligi va yukori kiymatga ega ekanligi (u xarajatlar buyicha extimoliydan bir necha baravar kup).

Afzalliklari – extimoliyga karaganda predmetni yanada chukur, sifatli va xar tamonlama ochib berishi.

Notasodifiy tanlashning kuyidagi turlari bor: kvotali tanlash, kor uyumi usuli, asosiy massiv usuli, stixiyali tanlash usuli.

Notasodifiy tanlashning asosiy maksadi, urganilayotgan obyektning reprezentatsiya kiladigan tuplamni olishdan iborat.

Notasodifiy tanlashning ikki asosiy turi ajratiladi.

- yunaltirilgan tanlash (boshka nomlari – maksadga yunaltirilgan, maksadli, ixtiyor bilan tanlash).
- stixiyali.

«Kor uyumi» usuli maksadga yunaltirilgan tanlash turlaridan bulib, u kushimcha respondentlarni tanlash boshlangich tanlanganlarga tayangandan keyin olib boriladi. Bunday protsedura aloxida, noyob notasodifiy tuplamlarni urganayotganda kullaniladi.

Stixiyali tanlash usuli tasodifiy tanlashga fakat tashki tomonidan uxshaydi, sotsiolog kimni surashni bilib kuchaga chikib, metro stansiya oldida tuxtab, bosh tuplam vakillariga kiradigan (masalan, 30 dan 40 yoshgacha odamlar) odamlarni

surokka tutadi. Intervyuchi bilan gaplashishga kimning imkoniyati va xoxishi bulsa, ushanning fikri yoziladi. Stixiyali tanlashga televideniye, radio orkali surash, «birinchi uchraganni» tanlash, supermarket zalida xaridorlarni surash, bekatlarda va ijtimoiy transportda yulovchilarni surash kabi misollar keltirish mumkin.

Stixiyali tanlashning asosiy kamchiligi suralayotgan odamlar kaysi bosh tuplamga kirishini bilib bulmaydi. Asosiy massiv usuli, bu bosh tuplamning 60 – 70 % ni surashdan iborat. Masalan, ma'lum tumanning axolisi yoki korxonalar ishchilarining ma'lum kupchiligi surokka tutiladi. Natijada bosh va tanlangan tuplamning urtacha kursatkichlari yakinlashadi, tanlangan tuplam bosh tuplamning asosiy kismini tashkil etadi. Bu usul avvallari zavod sotsiologlari tomonidan kullanilgan.

Noextimoliy tanlash usuliga kuyidagilar kiradi:

- kulaylik prinsipi asosida tanlash
- fikrlar asosida tanlash

Kvotali tanlash.

Kvotali tanlash – bu bosh tuplam unsurlarining sotsial – demografik xarakteristikalarini xakidagi statistik ma'lumotlar (kvotalar parametrlari) asosida shakllangan sotsiologik tadqiqot obyektini mikromodelidir. Kerakli ma'lumotlarni statistik ma'lumotlardan oladilar.

Tanlashning kvotali usuli bosh tuplamning kator muxit xarakteristikalarini buyicha statistik ma'lumotlarning oldindan mavjudligini takozo etadi. Lekin bu ma'lumotlar tanlash xajmini aniklash uchun ishlatilmaydi, chunki keyinchalik respondentlarni tanlash tasodifiy emas, intervyuchilar yordamida maksadga yunaltirilgan tarzda amalga oshiriladi. Bu usul tanlangan tuplam tuzilishini maksadli shakllantirishga asoslanadi. Anketchi bir kancha odamlarni ma'lum yoshi, jinsi, ta'limi va professiyasi buyicha surash uchun topshirik oladi. Tanlangan tuplamdagi kvotalar ulushi bosh tuplamdagi uning ulushiga mos tushishi kerak.

Odatda kvotali tanlash, tanlashning oxirgi bosqichida kullaniladi va rayon buyicha jarayonni va extimoliy protseduralarni kullashni tugallaydi. Sotsiolog

berilgan rayonda ma'lum jinsli, statusli, yoshli respondentni kidiradi va u bilan gaplashadi.

Kvotaning parametrlari jins va yosh buyicha tanlashning xisob – kitobini keltiramiz. Deputatlar saylovi buyicha saylov kompaniya davrida saylovchilarni surov kilinayotganda, tanlashni reprezentativligini asoslab, biz shaxar rayonlarni axolisining jins – yosh tuzilishi buyicha oblkom - stat ma'lumotiga tayandik. Sovet rayoni axolisi, jins – yosh tuzilishi kuyidagicha (Jadvalning oxirgi 3ta ustunida xar bir jins – yosh guruxlarining soni bosh tuplamdagi xar bir ma'lum guruxlarning soniga proporsionaldir.

Kvotali tanlashning reprezentativlik darajasi kiymatlarning turgunlik darajasiga teskari proporsional oshib boradi. Ba'zida tadkikotchilarda nazorat kilinuvchi kvota parametrlar sonini oshirishga xarakat kilishadi, ya'ni bu olinadigan natijalarning ishonchlilik darajasini oshiradi. Lekin amalda bu sistematik xatoning oshishiga olib boradi va intervyuchini ishini kiyinlashtiradi.

Kvotali tanlash ilmiy eksperiment utkazishda zarurdir. Ijtimoiy fikrlarni suroklashda kvotali tanlash extimoliy tanlashlar bilan bir katorda kullaniladi. Bosh tuplam katta bulmagan xolatda tanlashni kurish uchun kvotali usuli kulaydir.

Kvotali tanlash amaliy sotsiologlarda bugun modaga kirdi. Ilmiy mezonlar buyicha u klassik tanlash, ya'ni tasodifiy tanlash bilan teng kelolmaydi, u etalon xisoblanadi.

Kvotali tanlash buyicha natijalar anikligini aniklab bulmaydi. Tugri, amalda tasodifiy tanlash kam uchraydi, chunki uning uchun bosh tuplam birliklarining ruyxati kerak buladi.

Kup boskichli tanlash.

Amaliy tajribada surov obyektlarini boskichma – boskich tanlash protseduralarini kullash bilan tuzilgan kup boskichli tanlash ishlatiladi. Bunda oldingi boskichda tanlab olingan obyektlar tuplami keyingi boskichda tanlash uchun boshlangich tuplam xisoblanadi.

Shunga muvofiq, birinchi boskichning tanlash birligi (birlamchi birliklar), ikkinchi boskichning tanlash birligi (ikkilamchi birliklar) va xokazo. Bevosita informatsiya yigiladigan kuyi boskich obyektlari kuzatuv birliklari deyiladi. Kup boskichli tanlashga misol keltiramiz: Nijniy Novgorod shaxri uchun tanlash xajmi 900 ta odam berilgan. Birinchi boskichdagi tanlash birligi sifatida xar biri 300 respondentdan iborat uchta rayon aniklandi. Bu yerda keyingi boskichda xam tipik vakillar usuli kullanildi. Bir rayonning urtacha axoli sonini aniklab, uchta rayon tanlab olindi. Ikkinchi boskichda, tanlash asosiga saylovchilar ruyxati olindi. Bu yerda ikkinchi boskichning tanlash birligi sifatida xar bir uchastkaning urtacha kattaligi xisoblandi, shundaylari tanlab olindiki, saylovchilar soni urtadan eng kam darajada fark kilsin. Uchinchi boskichda, tanlash asosiga xar bir uchastkaning saylovchilar ruyxati kabul kilindi. Xar bir uchastkada 100 ta dan odamni surab chikish kerak. Bu oxirgi boskichda kuzatish birligini tanlan uchun sistematik tanlash usuli kullanildi. Tanlash kadami aniklanib, biz uy adresi bulgan respondentlar adresi aniklandi.

Tasodiflarni kullash, statistik xarakteristikalarini olish uchun tanlash xajmi 30 ga teng. Bu xajmdagi tanlashni oz deyiladi. Ishonchlilik extimolini kursatish bilan alomatni urtacha kiymatini olishga imkon beradigan tanlashning minimal xajmi 5 ga teng. Bu juda oz deyiladi. Tekshirishni rejalashtirilayotgan vaktida kancha odamni surab chikish kerak, degan savol tuguladi. Bu savolni xal etish kerak, chunki katta tanlash ortikcha xarajatni talab kiladi, juda kichkina natija sifatini tushuradi. Chunki tanlangan tuplam, butun xakidagi tasavvurni xiralashtirmasa, sotsiologlarni ishonchli ma'lumot olish uchun kancha odamni surab chikish kerak, degan savol kiziktirib kelgan.

Eng yaxshi tanlash – albatta katta bulishi kerak emas.

Tanlash xajmi katta bulsa, natijasi xam anik chikadi. Agar bosh tuplam yomon aralashtirilgan bulsa, juda katta tanlash xam yordam bermaydi. Tuplam bir xil turda ya'ni unda nazorat kilinadigan belgi bir xilda taksimlangan.

Bu xolda, bir necha odamni surab bosh tuplamda bu belgini taksimlanishi xakida anik informatsiya olish mumkin.

4-MAVZU: MA'LUMOTLAR YIG'ISH METODLARINI UMUMIY TASNIFI VA TURLARI

Tadqiqot natijasida olinadigan ma'lumotlarning ishochliligi va ahamiyatligi, ko'p tamonlama tadqiqotga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishdagi metodologik va metodik jarayonga sinchkovlik bilan rioya etilishiga bog'liq bo'ladi. Turli hil tadqiqotlarda bu bir tamondan respondentning shaxsi, hususan ma'lumotlilik darajasi, madaniyati, xotira tarkibi, psixikaning himoya mexanizmlari, shuningdek, o'rganilayotgan muammoga, tadqiqot o'tkazayotgan shaxsga yoki tashkilotga uning munosabati bilan bog'liq bo'ladi. Boshqa tamondan, sotsiologik tadqiqotning obykti sifatida o'rganilayotgan guruhning o'ziga hos hususiyatiga (masalan, yoshlar, tadbirkorlar, davlat stukturasi va nodavlat notijorat tashkilotlar vakillari va b.) bog'liq bo'ladi.

Bundan tashqari, olinadigan ma'lumotning sifati, savolnoma listni tuzishdagi kasbiy mahoratidan tortib respondentlardan izlanayotgan ma'lumotlarni olish bo'yicha intervyuerlik ishlarini ustalik bilan o'tkazuvchi tadqiqotchining o'ziga ham bog'liq bo'ladi.

Respondendenlar olinadigan ma'lumotlarning faol manbasi hisoblanadi. Obyekt bilan u yoki bu tarzda kontakt natijasida, tadqiqotchi obyektning holati borasida mulhazaga undovchi reaksiya yega bo'ladi. Har qanday ko'rinishdagi ayniqsa shaxsiy kontakt ko'rinishidagi suhbatlar, empirik ma'lumotlar natijasiga ta'sir etuvchi o'ziga hos kommunikatsiya usuli hisoblanadi. Sotsiologik so'rovnomada kontak so'z yordamida amalga oshiriladi. Obyekt bilan kontakt usuliga bog'liq ravishda reaksiya turli hil bo'lishi mumkin.

Respondentlardan olinadigan ma'lumotlarning ishonchligi, uch omilga bog'liq bo'ladi: Sotsiologni respondentlarni ushbu savolga javob berish borasidagi hohishini tushungan holda savollarni qanday tuza olishni bilishligi.

Tadqiqot natijalarini ishonchliligi va obyektivlikning yuqori darajasiga erishish uchun, uni o'tkazishda quydagi ish tartibiga rioya qilish lozim bo'ladi:

1. *So'rov yoki intervyu o'tkazish uchun joy va vaqtni respondentlarning manfaatini hisobga olgan holda tanlash.* Shu o'rinda tanlangan joy yorug' va iliq (agar tadqiqot obi-havo sovuq kunlari o'tkazilsa) va shamol yaxshi aylanadigan (agar tadqiqot obi-havo issiq kunlari o'tkazilsa) bo'lishi kerak. Tashqi omillar olinadigan ma'lumotlar sifatiga ta'sir o'tkazmasligi kerak.

2. *Respondent vaqt bilan chegaralanib qolmasligi va taklif kilinayotgan savollarga javob berishi uchun intervyu o'tkazish vaqti ular uchun qulay vaqtda bo'lishi kerak*

3. *Har qanday bir turdagi so'rovnomaning ma'lumotlarini buzilishini kamaytirish maqsadida uni o'tkazish muddatini optimallashtirish lozim.* Shuni unutmaslik lozimki, respondentlar vaqt bilan bog'liq va boshqa sharoitlar ta'sirida shunchaki javoblarni tasdiqlab qo'yishi ham mumkin.

So'rovnomaning o'tkazish uzoq vaqt davomida cho'zilib ketmasligi kerak, chunki tashqi sharoitlar o'zgarishi mumkin, olinishi kerak bo'lgan ma'lumotlar esa so'rovnoma qatnashchilarining bir-birlariga fikrlaridan foydalanib berilishiga olib kelishi mumkin. Bunday muhokamalar respondentlar tarkibiga kechroq qo'shilganlarning javoblarini xarakteristikasiga ta'sir etishi mumkin.

4. *Anketa va intervyuning o'lchami yoki uzunligi so'rovnoma sifatiga bevosita ta'sir etadi.* Juda ko'plab savollar respondentlarni charchatib qo'yishi mumkin va u unga bo'lgan qiziqishini yo'qotadi, demak javoblarni obyektiv tarzda bermaydi, uni tezroq to'ldirishga harakat qiladi.

5. *Intervyuerning tashqi ko'rinishi ham muhim sanaladi.* Intervyuerningkiyinish jihatdan mos bo'lmagan ko'rinishda bo'lishi, respondentlarda so'rovnomaga e'tiborni susaytiradi va o'kaziladigan tadbirga nisbatan mensimaslik munosabatini yuzaga keltiradi.

6. *Respondentning sotsiologiyaning foydasi to'g'risida va hususan jamoatchilik fikri so'rovlari borasida ahamiyatga ega fikrga egaligi.* So'rovnomaga ijobiy munosabatda bo'luvchi respondentlar, boshqa respondentlarga qaraganda ko'plab munosabatlarda o'zlarini boshqacha tutadilar. Ular kamdan kam holatlarda muayyan javoblardan o'zini chetga oladilar, ochiq savollarga faol tarzda va to'laligicha javob beradilar. Shu bilan birga, respondent anketada ko'tarilgan savollarda jamoatchilik yoki shaxsiy manfaatlarni ko'rmasa, uning so'rovnomaga nisbatan munosabati boshqacha bo'ladi.

7. *Respondentni qiziqishi ko'p jihatdan so'rovnomaning boshlanish xarakteriga bog'liq bo'ladi.* Aynan uning ta'siri ostida suhbat yoki so'rovnoma davomida o'zgarishi oson bo'lmagan munosabat shakllantiriladi.

8. *Tadqiqot boshlanishidan oldin respondentlar bilan umumiy til topishish, ular uchun qulay sharoit yaratib berish juda muhim sanaladi.* Intervyuier respondentlarning ishonchi va e'tiborini qozonishi kerak bo'ladi.

9. Dastlabki suhbat davomida so'rovnomaning ishtirokchisini nomi oshkor etilmasligi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Respondentga anonimlikga kanday usul bilan rioya etilishi ko'rsatilishi kerak. Misol uchun, agar so'rovnoma auditoriyada o'tkazilayotgan bo'lsa, to'ldirilgan anketani boshqa anketalar to'plamiga qo'shib qo'yish yoki mahsus qutichaga tashlash kerakligini tushuntirish lozim bo'ladi.

10. Agar respondent intervyuening shoshilmayotganini, o'z ishini tezda tugatishga intilmayotgani ko'rsa, respondentning faolligi va uni savollarga jiddiy o'ylab javob berishi sezilarli ravishda ortadi.

11. *Intervyuening muloyim bo'lishi, bir mavzudan boshqa mavzuga keskin sakrashlarsiz o'tishi juda katta ahamiyat kasb etadi.*

12. *Intervyuier respondentlardan o'z hohlagan javobni eshitishni emas, ularning real javoblarini qayd qilishi kerak bo'ladi*

13. Tadqiqotda ishonchli ma'lumotlarni olishda muhim hususiyatlardan biri "uchinchi shaxs"larning mavjud bo'lmashligi hisoblanadi. So'rovnoma va intervyularni "uchinchi shaxs"ning ishtirokisiz o'tkazish lozim bo'ladi, aks holda ular respondentlarning reaksiyasi ta'sir etishi, olinadigan ma'lumotlarda buzib ko'rsatishlarga olib kelishi mumkin. Bunday odamlar suhbatlarga qo'shiladi, o'zini fikrini bildiradi, respondentlarni xaqiqatni gapirmaslikga undaydi. Ba'zida Inogda «uchinchi shaxslar» kulgili holatni yaratib respondentlarni ahamiyatsiz javoblarni belgilashga undaydi. Boshqa tamondan respondentlar o'zlari biror-narsani eslash uchun boshqa respondentlardan yordam so'raydilar.

14. *Shuningdek tadqiqot natijalaridan manfaatdor bo'lgan shaxslarni so'rovnoma o'tkazish vaqtida qatnashmasligini ta'minlash zarur.* Misol uchun, so'rovnoma maktab o'quvchilari orasida o'tkazilsa, bu jarayonda o'quvchilar yoki o'quvchilarning javoblariga ta'sir etuvchi boshqa kishilar bo'lmashligi lozim.

15. *O'rganilayotgan u yoki bu guruhning faoliyati, hayot tarzi, xulqatvorini hisobga olish ham ahamiyatli hisoblanadi.* Misol uchun, yoshlar, o'spirinlardagi yoshiga oid o'ziga hosligi, nuqtai-nazardagi va ijtimoiy pozitsiyadagi qat'iyatsizlik, ota-onaga bog'liqlik, o'ziga nisbatan ishonchsizlik tadqiqotning dastlabki ma'lumotlarini buzilishiga olib kelishi mumkin. Bu sotsiologik so'rovnoma o'tkazishda o'zining fikrlarini ifoda etmasdan, umum qabul qilingan, ijtimoiy ahamiyatga ega javoblarni belgilanishiga olib keladi. O'spirinlar, qanday hulq-atvor ma'qullanishi kaysilari esa intervyuerda salbiy ta'surot uyg'otishini juda yaxshi tushunadilar.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-Seminar

“SIFATIIY SOTSIOLOGIK TADQIQOT” TUSHUNCHASI, SOTSIOLOGIK BILISH TIZIMIDA UNING FUNKSIYALARI.

Tayanch iboralar

Ijtimoiy tadqiqotlar, kundalik hayot strategiyasi, turmush tarzi prognozlar, ijtimoiy meyor, an'analar, urf-odatlar, turmush tarzi, madaniyatning o'ziga xosligi, hulq-atvor

Jamoatchilik makonining boshqacha gipotezasi xususiy va jamoat maydonida mujassamlangan. Rasmiy jamoatchilik singari, u ham turli xil shaxslararo munosabatlar bilan ajralib turadi. Chunki u xizmat ko'rsatish sohasi vakillari, uy bekalari, notanish hamkasblar va tasodifiy tanishlar bilan o'zaro munosabatlarni o'z ichiga oladi. Biroq, xususiy-jamoat maydoni ishlab chiqarishdan ko'ra iste'mol bilan ko'proq bog'liq va shuning uchun insonga ma'lum darajada erkinlik beradi. U inson uchun “mavjud bo'lib, o'zini nisbatan mustaqil va bir vaqtning o'zida bir qarashda erkin tutishi uchun sharoit yaratadi. Ushbu odamlarning kundalik xatti-harakatlarining ma'lum qabul qilingan meyorlari va qoidalari uchun ijtimoiy hayotning oraliq makoni insonlar uchun uning jamiyatdagi mavjudligining muqarrar kundalik asosidir”.

Yakka va umumiy jamoaviy makonning asosiy tartibga solish tizimi odobaxloq qoidalaridan iborat. Aynan shu yerda “fuqarolik” va “madaniyat” ko'nikmalari talab etiladi. Bu esa odamdan muayyan vaziyatlarda “o'yin qoidalari” ni bilishni talab qiladi. Bundan tashqari, ushbu makonda stereo yozuv kabi kundalik hayotning o'ziga xos xususiyati eng aniq namoyon bo'ladi. Qoida tariqasida, odam bu yerda noma'lum bo'lib, tur sifatida qabul qilinadi va shuning uchun u bilan munosabatlar umumiy qabul qilingan xulq-atvor qoidalari asosida quriladi.

Xususiy makon jamoat makonining har ikkala shakliga ziddir. U yopiq, ijtimoiy meyorlarning majburiy ta'siridan xalos bo'lgan yaqin odamlar - qarindoshlar va do'stlar bilan norasmiy aloqalar majmuasi tomonidan shakllanadi. Bu makonning

dominantlari - hissiyot, sezgirlik va yaqinlik kategoriyalaridir. Yakka tartibda amalga oshiriladigan faoliyatning asosiy turlari o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘yin-kulgi, sevimli mashg‘ulotlar, ta‘tillari bilan bog‘liq bo‘lgan makondan iborat. Va nihoyat, shaxsiy makon o‘zining maxfiyligi, qiziquvchan nigohlardan sir tutilishi tufayli xavfsizlik hissini paydo qiladi. Ko‘pincha bu makon idealizatsiya qilinadi va faoliyat shaxsiy ichki ehtiyojlar va istaklar bilan boshqariladigan erkinlik maydoni sifatida tavsiflanadi. Bu albatta to‘g‘ri, lekin biz shaxsiy makonning ajralmas qismi bo‘lgan uy va oilaviy vazifalarni bajarish, agar sivilizatsiya muvaffaqiyati va texnologiyasining umumiy darajasi past bo‘lsa, oila a‘zolarining tengligi nisbatan yaqin ekanligini va aksincha juda zaif tarixiy yutuq bo‘lsa, muttasil og‘ir bo‘lishini anglashimiz mumkin. Xususiy makonning eng yorqin misoli, uning ikkilamchiligini ochib beradigan, bu sanoatgacha bo‘lgan davrdagi ayollar makoni (ayniqsa imtiyozli mulk) misolida gavdalantirishimiz mumkin.

Har bir makon o‘ziga xos xususiyatlarga ega: bir makondan ikkinchisiga o‘tishda kiyim shakli o‘zgaradi (rasmiy jamoat makonining ishbilarmonlik kiyinish kodi shaxsiy makonni ramziy qiladigan xalat o‘rnini egallaydi), ichki makon (ish joylarining qat‘iy tartibga solinadigan va funksional uslubi xilma-xillikdan farq qiladi). Xususiy jamoat maydonining uslubiy takrorlanishi, ushbu makonlarning har birining chegaralari va ahamiyati davrga qarab farq qiladi. Ammo, qoida tariqasida, har bir inson uchta makonda ishtirok etishini talab etadi. Ko‘pincha, kundalik hayotning turli xil ijtimoiy makonlari ma‘lum joylarga bog‘lanib boriladi, shuning uchun rasmiy ravishda jamoatchilik 34 ta makon ofisda lokalizatsiya qilinadi. Xususiy makon, avvalambor, uyning makonidir. Xususiy-jamoat maydoni do‘konlarda, sartareshxonalarda, ustaxonalarda, ko‘chalarda o‘zaro ta’sir orqali qurilgan. ular o‘rtasida qat‘iy yozishmalar yo‘q. Bundan tashqari, jismonan bir joyda turib, odamlar bir ijtimoiy makondan ikkinchisiga “o‘tib” ketadigan holatlar mavjud.

Kundalik makon dolzarb, erishish mumkin bo‘lgan obyektlar bilan to‘ldirilgan va idrok etish mumkin bo‘lgan joy va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir kuchlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Jismoniy makon to‘g‘ri kundalik hayot obyektlar bilan to‘ldirilgan, tuzilgan

va mavjuddir. To'g'ridan-to'g'ri amaliy rivojlanish, sayohatga oid hissiy elementlarni o'z ichiga oladi jismoniy bo'shliq, ammo bunga erishish shart emas. Konseptual ifoda maydoni xonaning funksional maqsadi, mifologik va yangi u haqidagi diniy g'oyalar, davr uslublari, va shuningdek, uning individual xususiyatlarini tashuvchisi bo'ladi. Kundalik hayotning ijtimoiy maydoni mumkin rasmiy-davlat, xususiy-davlat va xususiy bo'lishi. Rasmiy jamoat maydoni amalga oshirish bilan bog'liq.

Xususiy-jamoat maydoni epizodik soha bo'lib, turli xil amaliy sabablarga ko'ra yoki odamlar bilan aloqalar, bizning ehtiyojlarimizga xizmat qiladiganlar (sotuvchilar, chilangarlar, sartaoshlar), yoki biz umumiy bo'lgan odamlar bilan bo'ladigan muammolarga bog'liq. Va nihoyat, shaxsiy makon bu bo'shliqdir. O'zlikni anglash, maksimal erkinlik, yaqin hissiyot yaqinlarimiz bilan aloqalar (qon yoki ruh bilan) odamlar bilan o'zaro munosabatlar shular jumlasidan. Kundalik hayotning jismoniy va ijtimoiy maydoni ajralmas birlikda mavjud: realning ijtimoiy maydoni uning ichida joylashgan fizik makon koordinatalarida navbat ijtimoiy munosabatlarning natijasidir.

Kundalik hayot vaqti A.SHYus ta'kidlagan kundalik hayotning muhim xususiyatlari qatorida vaqt parametri ham mavjud: kundalik hayot vaqti bu ish kunlarining siklik vaqti. Ammo aynan uning konsepsiyasining aynan shu nuqtasi ko'plab tanqidiy fikrlarni uyg'otdi. Muxoliflar vaqtni bunday tushunishi uchun A.SHYus yashagan kundalik hayotning tarixiy turiga xos ekanligini, ammo u kabi kundalik hayot emasligini ta'kidladilar. Kundalik vaqtning ko'proq universal xususiyatlari bormi yoki u rango-ranglik singari davrning umumiy xronotopiga qarab o'z xususiyatlarini o'zgartiradimi? Kundalik hayot vaqtining o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun uchta savolga izchil javob berish kerak: Kundalik hayotni vaqtincha tashkil yetishning obyektiv xususiyatlari nimada? Kundalik hayotning chegaralari qayerda yotadi? U qanday tuzilgan? Kundalik hayot vaqtining umumiy xususiyatlari bir qarashda kundalik hayot olamida vaqtning chiziqli va siklik modellari o'rtasida tanlov ikkinchisining foydasiga hal qilinadi. Haqiqatan ham, kundalik hayot vaqti bir xil, takrorlanadigan hodisalar bilan to'ldirilib, tabiiy va ijtimoiy sikllar bilan chambarchas bog'liqdir. Bu yerda tarixiy o'zgaruvchi faqat

siklni tashkil etuvchi omillar ustuvorlik qiladi. O'rta asr shahar aholisi uchun diniy bayramlar davri hal qiluvchi bo'lib chiqardi. Fermer uchun siklik asosan tabiiy (kunlik mavsumiy tayyor) bilan bog'liq. Zamonaviy ishchi yoki talaba asosan besh yoki olti kunlik ish haftalarida ishlaydi.

Ammo kundalik hayotda takrorlash hech qachon mifologik "abadiy qaytish" va o'zgarishsiz qayta-qayta takrorlanadigan yopiq siklni anglatmaydi.

Fransuz sotsiologi A. Levaebre kundalik hayot vaqtining ushbu xususiyatiga e'tibor qaratdi. "Kundalik hayot" deb ta'kidlaydi u, "tabiatda hukmronlik qiladigan" va ratsional deb nomlangan jarayonlarda ustun turadigan siklik, takroriy ikki turdagi chorrahada joylashgan. Kundalik hayot, bir tomondan, sikllarni - kun va tunni, fasllarni va qishloq xo'jaligi mavsumlarini, faollik va dam olishni, ochlikka to'yinganlikni, istak va uni qondirishni, hayot va o'limni nazarda tutadi. Boshqa tomondan, unda takroriy mehnat va iste'mol hukmronlik qiladi. Boshqacha qilib aytganda, kundalik hayotning haqiqiy siklik tashkilotidan tashqari, unda siklni tashkil qilmaydigan takrorlanadigan hodisalar ham mavjud. Bundan tashqari, kundalik hayotning tashqi monotonligi va takrorlanishi davrning kundalik hayotida ham, shaxs hayotida ham tashqi jihatdan ahamiyatsiz. Ammo barqaror o'zgarishlarni yashiradi, binobarin, kundalik hayot vaqti ham chiziqli xususiyatga ega. Kundalik hayotning bu kabi ikkilamchiligi uchta toifadan biri - o'tmish, hozirgi kun va kelajak - kundalik o'tmish uchun hozirgi zamon ikkita gipotezada ustuvor ahamiyatga ega bo'lishiga olib keladi.

Kundalik hayot retrospektivdir. O'zi tomonidan kundalik hayot tartibi o'tmishni takrorlash bilan shakllanadi, ya'ni hozirgi zamondagi o'tmish. O'tmish har kuni mavjud qonun bilan belgilangan odatlar, urf-odatlar shaklida mavjud. Shu bilan birga, o'tmishga muqarrar ravishda ishonish nafaqat insonga psixologik qulaylik beradi, lekin ko'pincha sabab bo'ladi. Kundalik hayot uchun eng kam ahamiyatga ega joriy vaqt. Bu, qisman, umumiylikning oldindan aytib berilishi bilan bog'liq kundalik hayot, uning nisbiy xavfsizligi, talab qilmaydi kelajak haqida doimiy qizg'in mulohazalar va buni taxmin qilishga urinishlar bilan asoslanadi. Kundalik hayotda

kelajakdagi zamon asosan kutish va kundalik ko‘rinishida taqdim etiladi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri hozirgi zamonga qabul qilinadi, uning tabiiy davomi sanaladi. Semantik markazni o‘tkazish hamma joyda mavjud kunlik hayot kelajakka faqat tanish bo‘lgan taqdirda mumkin bo‘ladi u yoki bu sababga ko‘ra hayot kechishi buziladi (harakatlanuvchi, o‘zgaruvchan ish joylari, oilaviy ahvolning o‘zgarishi, sog‘liq muammolari xandaq va boshqalar). Keyinchalik uzoq istiqbollar faqat dalolat beradi faoliyatning diqqatga sazovor joylari, ammo to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilmaydigan mavjudlik bilan belgilanadi.

Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, jahon xalqlari madaniyati negizida madaniy unversallikdan ko‘ra, madaniy tafovutlar va madaniy rangbarangliklar ko‘proq uchramoqda. Insoniyat madaniyatlarining turli-tumanligi qadriyatlar, hulq-atvor meyorlari orqali ko‘rinadi. Masalan, ayrim xalq vakillari ustritsalarni tansiq taom sifatida iste’mol qiladi, lekin mushuk va kuchuklarni yemaydi. Musulmonlar cho‘chqa go’shti yemaydilar, hindlar esa yeydilar, ammo ular mol go’shti yemaydilar. G‘arb erkaklari bir-birlari bilan o‘pishib so‘rashsa, bu tabiiy holat sifatida qabul qilinadi. Sharq erkaklari uchun bu jarayon or-nomusning buzilishi belgisi sifatida qayd etiladi.

Bu xususiyatlarning barchasi bir jamiyatni ikkinchi jamiyatdan ajratib turadigan keng madaniy tafovutlarning bir jihati, xolos. Insoniyat madaniyatlari bir-biridan jiddiy farq qilganligi uchun, bir madaniyat vakillariga boshqa madaniyatda qabul qilingan xulq-atvor va tasavvurlar juda yoqimsiz ta’sir qiladi. Demak, har bir madaniyatda o‘ziga xos, betakror xulq shakllari qabul qilingan bo‘lib, boshqa madaniyat vakillariga ular g‘alatiroq tuyilishi mumkin. Har qanday madaniyatni uning o‘z ma’no belgilari va qadriyatlaridan kelib chiqib o‘rganmoq kerak. Aks holda, begona madaniyat to‘g‘ri tushunilmay qolish xavfi tug‘iladi va bu madaniyatga obektiv yondashishning ilojini qoldirmaydi. Shuning uchun sotsiologiya bir madaniyatni o‘zga madaniyat nuqtayi nazari bo‘yicha baholashdan uzoqlashishga intilinadi.

Madaniyat shakllanishi va uning yuksalib borishi ijtimoiy jarayonning bir qismidir. Boshqacha qilib aytganda, insonlarda ma'naviy va estetik ongning rivojlanishi bilan insonlar madaniylashib brogan, degan tushunchaga kelishimiz mumkin. Mishel de Serto ta'kidlaydiki – madaniylashgan odam tavsifi o'z hayot-faoliyati davomida muayyan meyor vositalarini qo'llay olishi mumkin, deb hisoblanadi.

Har bir madaniyat o'ziga xos artefaktlar va hulq-atvor shakllarini tarixiy taraqqiyot davomida shakllantiradi. Madaniy o'zgarishlar borasidagi tushunchalar XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaya boshladi. Madaniyat borasida olib borilgan tadqiqotlarning ko'pchiligi ommaviy va qadimiy madaniyat shakllari borasida olib borilgan. Yana shuni ta'kidlash lozimki, sanoatlashgan jamiyatlarda an'anaviy madaniyatlar asta-sekin yo'q bo'lib borishi kuzatiladi.

Ahamiyatli tomonidan biri shundaki, milliy madaniyat shakllari global ommaviy madaniyat ta'sirida yo'q bo'lib ketish havfi ostida qoladi. Postindustrial jamiyatlardagi madaniyatlar sanoatlashuv va shaharlashuv borasidagi o'zgarishlarning natijasida yuzaga kelgan alohida madaniy shakllarni yuzaga keltiradi. Texnika taraqqiyoti natijasida alohida madaniyat shakllari ham yuzaga kelishi mumkin. Misol uchun, madaniy xordiq chiqarish avvallari jamiyatning turli sinflariga qarab har xil bo'lgan. Masalan, XX asrning birinchi yarmida kino san'ati faqatgida kiborlar uchun madaniyat shakli hisoblangan bo'lsa, hozirga kelib jamiyatning barcha qatlamlari ushbu imkoniyatdan keng foydalanishlari mumkin. Lekin, baribir shuni alohida ta'kidlash kerakki, madaniy faoliyat shakllari jamiyatdagi sinflar va mahalliy xususiyatlarga ko'ra farqlanishi mumkin.

Madaniyat ishlab chiqarish bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ular bir- birining yutuqlaridan unumli foydalanib turadi. Lekin, ushbu jarayon tez-tez o'zgarib boradi. Xususan, ishlab chiqarishda ko'mirdan foydanish, yoki kauchukdan foydalanish avvallari muhim tarmoq hisoblangan bo'lsa, bugunga kelib, ularning ahamiyati deyarli kuzatilmaydi. Bu esa tabiiyki, ushbu soha bilan bog'liq madaniy jabhalarga ham o'z ta'sirini ko'rsatib ulgurdi. Shuningdek, biz urbanizatsiya, ya'ni shaharlashuv

va u bilan bog'liq migratsiya omilini ko'rib chiqadigan bo'lsak, bu vaziyatda ham madaniyatning sotsial jihatlarini umumiy tarzda o'zgarishga kelganini kuzatishimiz mumkin.

Madaniyat borasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatda amal qiluvchi sotsial meyorlar tarixan shakllangan bo'lib, uning amal qilishi uchun ijtimoiy nazorat ham mavjudir. Insonlarda ijtimoiy munosabatlarning muhim qismiga aylangan madaniy munosabatlar intensiv tarzda hulq-atvor va hayot tarziga ta'sir ko'rsatib boradi. Avodlar almashinuvi jarayonida madaniyatning muhim tarkibiy shakli bo'lgan yozuv va til imkoniyatlari orqali kishilar boshqa madaniy yutuqlarni keyingi avlodga transformatsiya qilishi mumkin. Qadimda ko'plab xalqlarning o'ziga xos madaniyat shakli bo'lgan sotsial meyorlar va dinlari bo'lgan. Ularning ko'plari turli xil madaniy to'qnashuvlar natijasida yo'qolib ketgan yoki o'zga kuchli madaniyatlar bilan bir-biriga qorishib singib ketgan. Sotsial meyorlar o'z navbatida jamiyatdagi ahloqiy va estetik-ma'naviy hususiyatlarni shakllantiradi.

Har qanday madaniyat insonlarning turmush tarzini muvofiqlashgan tarzda olib borish imkoniyatlarini yaratadi. Jamiyatning sotsial meyorlari ijtimoiylashuv natijasida insonlarning hulq-atvorini harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Madaniy farqlanishlar esa sotsial meyorlarning amal qilish darajasiga qarab ham belgilanishi mumkin. Madaniyatdagi amal qiluvchi darajalar esa jamiyatning sotsial nazoratiga bog'liqdir. Bu bog'liqlikni jamiyatning sotsial tuzilmalari orqali amalga oshirilib, o'z navbatida u ijtimoiy tizim orqali harakatga keladi.

Madaniy farqlanishlarni o'rgangan olimlar hududning geografik imkoniyatini inkor etmaydilar. Chunki qadimda texnik imkoniyat yo'q bo'lgan davrlarda mavjud madaniyatlar bir qobiqda stixiyali tarzda shakllangan va rivojlanib borgan. Bu esa madaniyatning umumiy tomonlarini bir tomonlama shakllanishiga olib kelgan. Buyuk geografik kashfiyotlar yevropaliklarni o'zga madaniyat shakllari bilan tanishish imkoniyatini yaratib berdi. Bu esa keyinchalik madaniy antropologiya sohasini rivojlanishiga olib keldi.

Buyukbritaniya va Yevropada madaniyat sotsiologiyasi. Madaniyat borasida olib borilgan tadqiqotlarda fransuz olimi P.Burdyening nazariyalari asosiy rol o'ynaydi. U o'zining "Tafovut" nazariyasida M.Veber va G.Zimmellarning turmush tarzi, sinflar va sotsial qatlamlar borasidagi nazariyalarini rivojlantirdi. P.Burdyening fikriga ko'ra hayot tarzining darajasi va madaniy orta qolishning o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy sharoit bilan bevosiya bog'liq bo'ladi. Burdye urf-odat, rasm-rusumni besh asosiy yo'nalish – madaniyat, ijtimoiyat, ta'lim, iqtisod va siyosat bilan bog'laydi. U alohida madaniyat va iqtisodiy kapital o'rtasidagi bog'lanish shaxsning sotsial maqomida aks etadi, deb ta'rif beradi. Burdyega ko'ra shaxsda sotsial-iqtisodiy mobillik yuzaga keladi va bu jamiyat bilan integratsiyaga kirishish imkonini beradi bu individual va jamoaviy darajalarda yaqqol ko'rinadi.

Madaniyat sotsiologiyasi bo'yida nazariyalarning asosiy qismi XX asrning so'nggi 30 yili davomida yuzaga keldi. Bu borada Izrail Charni faoliyatiga alohida to'xtalish lozim. U 1978 yilda Britaniya sotsiologiya assotsiatsiyasida o'zining madaniyat borasidagi konfenrensiya materiallari sifatida "Madaniy burilishlar" nomli muhim kitobini chop etdi. Bir necha yillardan so'ng I.Charni Britaniya sotsiologiyasida madaniyat borasida tadqiqotlarga asosiy urg'u berilishiga noroziligi bildirdi.

Madaniyat sotsiologiyasining qat'iy himoyachilari postmodernizm g'oyalar tarafdorlari bilan "refleksiv zamonaviylik"dagi madaniyat borasida bahslashilar. "Refleksiv zamonaviylikni" Buyuk Britaniya sotsiologi Entoni Giddens postmodernizmdagi o'zaro munosabatlar olib borish usullariga media ta'sirning oshishiga o'xshatadi. Bu jarayonlarning o'sib borishi natijasida individual va jamoaviy munosabatlar shakllarningni yangi imkoniyati paydo bo'ladi. Giddens sinflar, gender va etnik strukturalarning tajribalar borasida to'xtab qolmaslik haqida ilmiy mulohaza yuritgan.¹

Zamonaviy jamiyatda madaniyatning o'ziga xosligi. Madaniyatning jamiyatda to'la-to'kis mavjud bo'lishini ijtimoiy institutlar ta'minlaydi. Bu ijtimoiy institutlarning asosiy vazifasiga aynan ma'naviy boyliklarni ishlab chiqarish,

¹ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012 page 22,23,24

taqsimlash va ayirboshlash kiradi. Ular tarkibiga turli tashkilot va muassasalar kiradi, ya'ni: birinchidan, ma'naviy madaniyatni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish (ijodiy uyushma, ilmiy-tadqiqot institutlari, xalq ijodiy jamoalari, kinostudiyalar, nashriyot va hokazo); ikkinchidan, ma'naviy qadriyatlarni taqsimlab chiqish (kinoteatrlar, sirk, konsert uyushmalari, ma'ruzaxonalar, maktablar, kutubxonalar, muzeylar va hokazo); uchinchidan, madaniyatni ishlab chiqarish va taqsimlash jarayonini sintetik ravishda bir-biri bilan birlashtirish orqali (klublar, teatrlar, filarmoniyalar, radio, televideniye, oliy ta'lim muassasalari kafedralari va hokazo).

Uzoq vaqtlar fanda madaniyat deganda faqat ma'naviy madaniyat nazarda tutildi. Negaki borliqni haqiqat, yaxshilik, go'zallik belgilaydi, deb hisoblashgan. Shuning uchun birinchi o'rinda ilmiy tadqiqotlarning asosi axloq, nafosat bo'lib keldi. Natijada jamiyatning moddiy hayotini, uning iqtisodiyotini o'rganishga e'tibor berilmadi. Moddiy madaniyat tadqiqot uchun qiziqarsiz hisoblandi. Industrial jamiyatning vujudga kelishi, uning texnikaviy taraqqiyoti va texnologiyalarining tezda almashishi madaniyatshunoslarni insoniyatning barcha moddiy madaniyatini o'rganishga majbur qildi".

Shuningdek, hozirgi kunda madaniyat tizimlaridan bo'lmish moddiy va ma'naviy madaniyat bir-biriga shunday ta'sir qilyaptiki, bir tomondan, ma'naviy madaniyat moddiy madaniyat yaralishiga sabab bo'lsa, ikkinchi tomondan, moddiy madaniyatning boyishi ma'naviy madaniyatning yangi qirralarining ochilishiga sabab bo'lmoqda. Eng qizig'i, uchinchi tomondan esa, moddiy madaniyatda ma'naviy madaniyat va, aksincha, ma'naviy madaniyatda moddiy madaniyatni uchratish mumkin. Masalan, ilmiy-texnik jarayon bo'lmish ommaviy axborot vositalari, radio, televideniya, kino, magnitafon, videotexnika, komputer kabilar moddiy madaniyat bo'la turib, ma'naviy madaniyat oshishiga xizmat qiladi. Ma'naviy madaniyat bo'lmish ilm-fan esa texnikaning rivojiga xizmat qiladi. Hattoki texnikani ma'naviylashtirish asri boshlandi.

Moddiy madaniyat deb insoniyat mehnati bilan yaralgan, uning barcha moddiy ehtiyoj va talablariga javob beradigan bir necha moddiy qadriyatlar yig'indisiga

aytiladi. Moddiy madaniyatga, avvalo, mehnat qurollari va ishlab chiqarish, ijtimoiymaishiy xizmat turlari (bular: transpot, aloqa vositalari, kommunal uy-joy xo'jaligi xizmati va hokazo), kiyim-bosh, uy-ro'zg'or buyumlari kiradi. Demak, moddiy madaniyat insonning tabiatni qay darajada egallay olganligini va unga ta'sir qilib, uni qanchalik o'zgartira olganligini ko'rsatadi.

Nazorat savollari

- 1. Sotsiologik tadqiqotlarda kundalik hayotning o'lchov strategiyalari nima?*
- 2. Sotsiologik tadqiqotlarda madaniyatning ijtimoiy prognozi qanday amlga oshiriladi?*
- 3. Madaniyatning turlari va rivojlanish bosqichlarini ko'rsating?*
- 4. Madaniyat shakllanishida ijtimoiy meyorlar ahamiyatini aniqlang?*
- 5. An'analar, urf-odatlarning o'ziga xosligi nimada?*
- 6. Turmush tarzi va ijtimoiy madaniyatning o'zgarishi sabablari nimada?*
- 7. Britaniya va Yevropada madaniyat sotsiologiyasi borasida qarashlar nimalardan iborat?*
- 8. Zamonaviy jamiyatda madaniyatning o'ziga xosligi tushunchasini ta'riflang?*

2-Seminar

SIFATIIY SOTSIOLOGIK TADQIQOTLARNING STRUKTURASI.

Reja:

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Tinglovchilardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Tinglovchilar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhli tarzda izohlab, himoya etadilar.

Seminar mashg‘ulotini olib borishda qo‘llaniladigan metodlar: “Bumerang”, “Charxpalak”, “Venna diagrammasi”, “BBB” “FSMU”, “Tushunchalar izoxi”

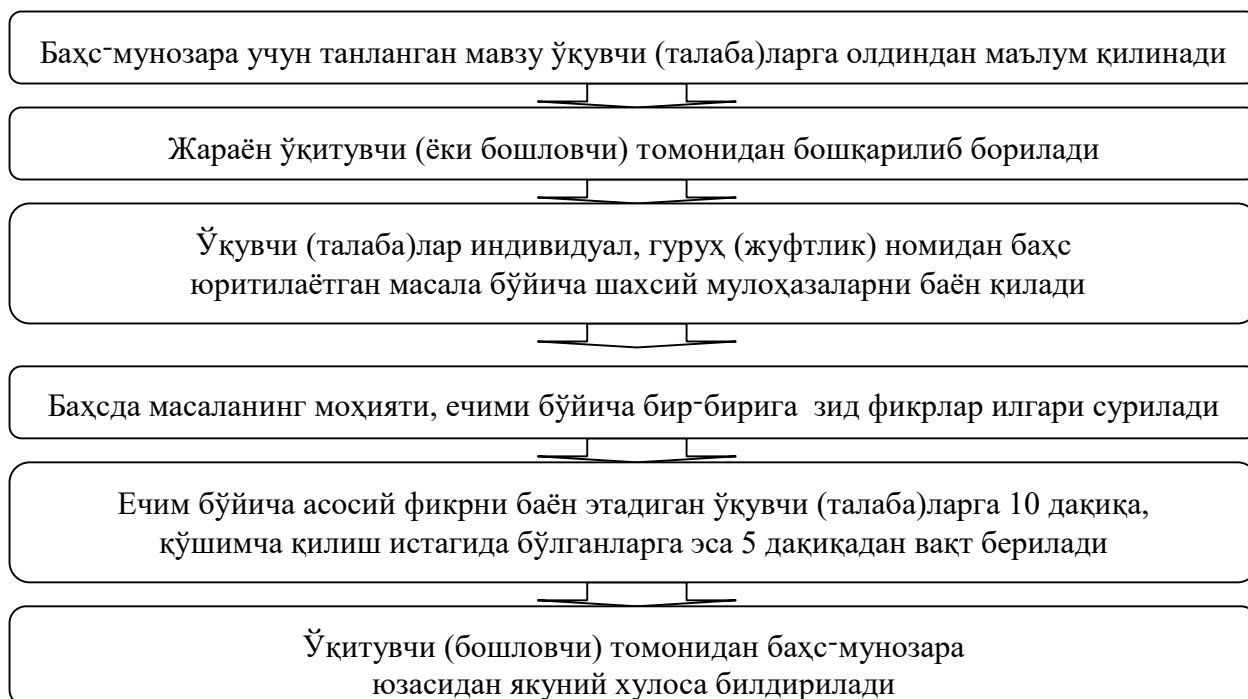
“BAHS-MUNOZARA” METODI

Metod ikki yoki undan ortiq shaxslar tomonidan muayyan vaqt oralig‘i va qat‘iy qoidalarga muvofiq tashkil etiladigan og‘zaki bahs bo‘lib, tinglovchi larda o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha erkin, asosli fikrlarni bildirish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. O‘quv mashg‘ulotlarida bahsmunozaradan foydalanishda mavzuga doir ma‘lum masalalar hal qilinadi.

Metodni qo‘llashda quyidagi tartibda ish ko‘riladi:

Izoh: 1) bir tinglovchi ga ikki marta so‘zga chiqishga ruxsat etilmaydi;

2) o‘qituvchi (boshlovchi) tinglovchi larning mavzudan chetga chiqmasliklarini qat‘iy nazorat qilib boradi, bordi-yu, shunday holatlar sodir etilsa, so‘zlovchilar bu haqida ogohlantiriladi.

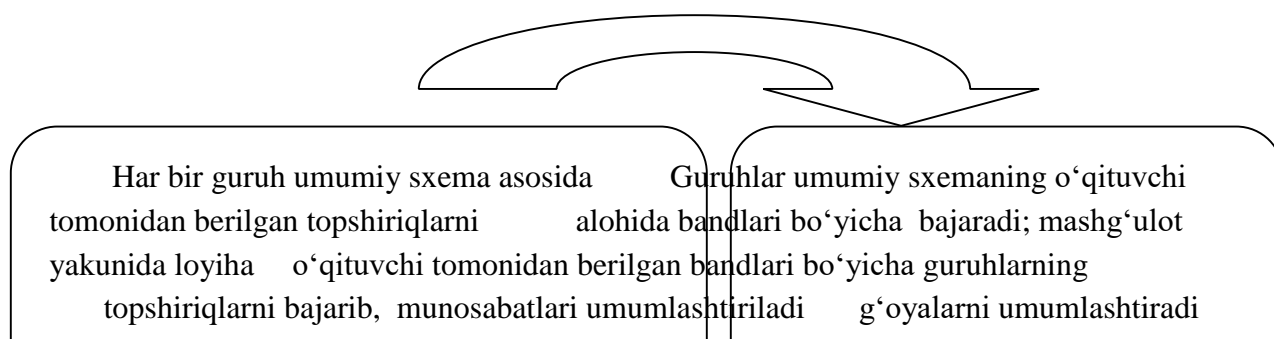

“BILAMAN. BILISHNI XOHLAYMAN.

BILIB OLDIM” (BBB) METODI

Metod tinglovchi larga muayyan mavzular bo‘yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Uni qo‘llashda tinglovchi lar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin. Guruhda ishlashda mashg‘ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi.

Guruhlar faoliyati quyidagi ko‘rinishda tashkil etilishi mumkin:

моддий маданият

ижтимоий маданият

маънавий маданият

сиёсий маданият

Ijtimoiy
meyorlar

Ijtimoiy nazorat

Davlat
konunlari

Jamiyat Qonunlari

Анархия

- Хаос

Демократия

- Фуқаролик
ЖАМИЯТИ

3-Seminar

SIFATIY SOTSIOLOGIK TADQIQOT BOSQICHLARI.

Reja:

Tayanch iboralar: *Kundalik makon, ijtimoiy makon, globallashuv, hayot sikllari, kundalik turkumlash, ommaviy madaniyat, elitar madaniyat, submadaniyat, madaniyat va iqtisod, madaniyat va siyosat, madaniyat va fan, madaniyatda o'zgarishlar. madaniyatning xilma-xilligi, madaniy talvasa (shok).*

Kundalik hayot madaniyati va madaniyatshunoslikni tadqiq etish uchun 1964 yilda Birmingem universitetida “Zamonaviy madaniy tadqiqotlar” markazi tashkil etildi. Uning faoliyati ushbu ilmiy yo‘nalishning asoschilaridan biri Raymond

Uilyams tomonidan tuzilgan madaniyatni yangicha tushunishga asoslanadi. Bu sharhga ko'ra madaniyat ma'lum bir jamoaning hayot tarzidir. Kundalik hayot madaniyatini bunday tushunish tadqiqot obyektlari va qo'llaniladigan usullar doirasini sezilarli darajada kengaytirdi. Shu vaqtdan boshlab, boshqa madaniyat turlari bilan huquqlari tenglashtirilgan kundalik hayot madaniyatini faol o'zlashtirish boshlandi. Ushbu soha doirasida kundalik hayot madaniyatiga qiziqish, avvalo, madaniyat va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, hukumat o'z maqsadlariga erishish uchun madaniyatdan qanday foydalanish va madaniyat qanday qilib strategik kuch vositasiga aylanadi, degan savolni hal qilishga qaratilgan edi.

Kundalik hayotning aks yettirmaydigan tabiati, qishloq xo'jaligi vakillarining mantig'iga ko'ra, kundalik madaniyat tomonidan yetkazilgan meyorlar, qadriyatlar va ideologemalarni tanqidiy singdirishning zaruriy shartiga aylanadi. Binobarin, asosiy vazifa "yashirin xususiyatlarni, ya'ni kundalik madaniyat sohasiga kirib boradigan kuch va ziddiyatlarni, avvalambor, ommaviy va ommaviy axborot vositalarini ochib berish" dir. Masalan, mashhur illyustrativ jurnallarning o'qish doirasini o'rganish, televizion dasturlarni kuzatib borish shular jumlasidan sanaladi. Aynan madaniy tadqiqotlar doirasida hissiyotlarni madaniyat hodisa sifatida o'rganish rivojlanib borgan.

Madaniyatshunoslikning uslubiy jihatdan o'ziga xos xususiyati undagi ijtimoiy va madaniy jarayonlarni tahlil qilishning mikro va makro darajalarini birlashtirishdir. Bir tomondan, tadqiqotchilar mafkuraviy va jamoatchilikning ustunlik strategiyasiga, ikkinchidan, ayrim odamlarning biografiyasidagi o'ziga xosligi bo'yicha kundalik amaliyot va hayot trayektoriyalariga e'tibor beriladi. Shunday qilib, kundalik hayotni o'rganish uning kontekstini tashkil etuvchi ijtimoiy va madaniy jarayonlarni qayta tiklashga imkon beradi. Ammo madaniy tadqiqotlar bir vaqtning o'zida oziqlanadigan umumiy pafosda yangi tadqiqot istiqbollari ochib beradi va tahlil qilinadigan muammolar doirasini cheklaydi. Kundalik madaniyatning har qanday hodisasi uning siyosiy funksiyasi va mafkura bilan bog'liqligi masalasini o'rganib chiqishni ta'minlaydi. Shunday qilib, kundalik hayotni o'rganish kundalik hayotni tavsiflovchi

hodisalarni tadqiq qilishdagi hodisalarni konseptual ravishda umumlashtirish va ularning madaniy xususiyatlarida insoniyat mavjudligining boshqa sohalar bilan o‘zaro aloqalarini aniqlashgacha rivojlanadi. Bugungi kunga kelib, kundalik hayotni o‘rganish fanlararo xarakterga ega bo‘lib, u uslubiy jihatdan kundalik madaniyatni ham statikada, ham dinamikada tahlil qilishga imkon beradigan turli xil tushunchalar, yondashuvlar va usullarni vujudga keltiradi.

Kundalik hayotning makoni uning asosiy tajribaviy dunyosi singari “kundalik hayot - bu insonning uyi” metaforasini qabul qilinishiga olib keladi. U yoki bu darajada kundalik madaniyatni turli xil tadqiqotlarda namoyon bo‘lishi, ushbu “hodisa”ning chegaralari va ichki tuzilishi haqidagi savolga javobni belgilashda hech qanday ma’no kasb etmasligini belgilaydi. Kundalik hayot makoni eng umumiy ko‘rinishda hayotiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan faoliyatni rivojlantiradigan joylar tizimi sifatida ifodalanishi mumkin.

Ushbu joylarning doirasiga uy, ish joylari, transport arteriyalari, savdo maydonchalari (do‘konlar, bozorlar, savdo va ko‘ngilochar markazlar), xizmat ko‘rsatish korxonalari (umumiy ovqatlanish korxonalari, sartaroshxonalar, ustaxonalar, klinikalar) va boshqalar kiradi. “Uchinchi darajalilar”, ya’ni jamoatning norasmiy uchrashuvlari uchun shakllantirilgan neytral hududlar, ya’ni ko‘p qavatli uylarning hovlilari, turar joylardagi kichik do‘konlar, kafelar, pablar, shuningdek bepul, beg‘araz muloqot qilish joylari, hamda vazifa, maqsad, javobgarliklarga asoslangan ijtimoiy rollarni bilan bog‘liq bo‘lgan masalalardagi shaxsiy ishtirok etishlar shular jumlasidandir.

Biroq, kundalik hayot makoniga joylar to‘plami sifatida yondoshish xarakterli bo‘lib, ushbu turdagi makon mavjudligining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib bermaydi. Shuning uchun kundalik hayotning fazoviy parametrlaridagi o‘ziga xoslikni nazariy tushunishga ehtiyoj seziladi. U uchta sohaga ega: kundalik hayot makonidagi obyektiv dunyo; kundalik hayotni aks ettirish maydoni; tajribalar maydoni.

Kundalik hayot maydoni bilan bog‘liq faoliyatda mentalitet va emotsionallik maydoni alohida namoyon bo‘lib, turli xil xulq-atvor, aqliy va psixoemotsional

reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Psixoemotsional g'oyani ishlab chiqish va takomillashtirish, kundalik hayot makonini madaniyat makonining alohida holati sifatida ikki jihatdan ko'rib chiqish mumkin. Birinchidan, ushbu obyektlarni boshqarish va amaliy faoliyatni amalga oshirish uchun joy. Ikkinchidan, bu o'zga odamlar bilan o'zaro aloqalar maydoni va o'zaro ta'sir o'tkazish muammolarini hal qilish uchun joydir. Bunga asoslanib, kundalik hayot makonini ham jismoniy, ham ijtimoiy makon sifatida tahlil qilish mumkin.

Kundalik hayot makoni jismoniy makon sifatida. Odamlarning tashqi obyektlar bilan o'zaro munosabati nuqtai nazaridan kundalik hayot makoni jismoniy makonning maxsus versiyasidir. Kundalik hayot makoni insonning odatiy faoliyati yuzaga keladigan landshaftning ma'lum bir iborasidir. U moddiylik bilan asoslangan sezgir koordinatlarga ega va uni uchta rejimda ko'rib chiqish mumkin: jismoniy, sezgir va konseptual.

Kundalik hayotning haqiqiy jismoniy maydoni uch o'lchovli bo'lib, obyektlar bilan to'ldirilgan va to'g'ridan-to'g'ri amaliy assimilyatsiya qilish uchun qulaydir. Bunda kundalik o'zgaruvchan inson faoliyatining makoni shakllanadi. Kundalik hayotning ushbu makonini boshqa jismoniy makon turlaridan ajratib turadigan asosiy xususiyati shundan iboratki, shaxs unda yo'naltiruvchi nuqta sifatida qabul qilinadi, uning atrofida tartibga solinadi. Fizik makonning o'zi uchun chegara tushunchasi dolzarbdir. Birinchidan, bu inson uchun kundalik hayot chegaralarini belgilaydigan tashqi chegara hisoblanadi. Odatda bu chegara odamlar doimiy yashaydigan shahar yoki boshqa aholi punktlari chegaralari bo'ylab o'tadi. U chetga chiqib ketishi mumkin, masalan, shahar atrofi yoki uning atrofidagi tabiiy landshaftni egallab olishi va hatto bir nechta aholi punktlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Tashqi makonda kundalik hayot makonidan tashqarida sayohat, ish safari, uzoq qarindoshlarning yashash joylari, ya'ni insonning doimiy yashash joyidan geografik jihatdan uzoq joylashganligi namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, o'zida kundalik hayotning jismoniy maydoni ham farqlanadi. Fazoning tuzilishini tartibga soluvchi eng muhim qo'zg'alish tashqi va ichki qarama-qarshilikda namoyon bo'ladi. Ichki

makon - bu ko'p asrlar davomida kundalik makonning yadrosi bo'lib xizmat qilgan joy bilan bog'liqdir. Aynan joy odamning kundalik hayotidagi asosiy makon sifatida qabul qilinadi.

Ikkinchidan, o'zida kundalik hayotning jismoniy maydoni ham farqlanadi. Fazoning tuzilishini tartibga soluvchi eng muhim hodisa – bu tashqi va ichki qarama-qarshilikdir. Ichki makon - bu ko'p asrlar davomida kundalik makonning yadrosi bo'lib xizmat qilgan joyning makoni va bu joy odamlarning kundalik hayotidagi asosiy joy sifatida qabul qilinadi. Tashqi makon - bu joydan tashqarida bo'lgan faol rivojlanish sohasidir. “Bufer zonasi”ning bir turi – bu darhol uyga ulashgan joy, ya'ni hovli, ko'chaning shu uyga yaqin qismiga kirish joyi va boshqalarda o'z aksini topadi. O'z navbatida, tashqi va ichki makon ham nisbiydir. Uyning ichida uxlash, suhbatlashish, ovqat pishirish va iste'mol qilish, tanani parvarish qilish joylari mavjud. Ushbu jarayonlashtirish devorlar yoki bo'linmalar bilan tasdiqlanishi mumkin yoki tashqi ko'rinishga ega bo'lmasligi mumkin. Lekin har qanday joyning aholisi tomonidan amalga oshiriladigan va ularning faoliyatida qo'llab-quvvatlanadigan fuksiyalar mavjud: masalan, sovet kommunal xonadonlaridagi tashqi bo'shliq funksional jihatdan xilma-xildir.

Kundalik hayotni idrok etish makoni bu sezgi organlari tomonidan idrok etiladigan makondir. Agar haqiqiy jismoniy bo'shliq faoliyat jarayonida o'zlashtirilsa va unda odamning bevosita ishtiroki aniqlansa, u holda sezgi maydoni, avvalo ko'rish va eshitish yordamida hissiy jihatdan o'rnatiladi. Shuningdek, uning chegaralari kengayib borishi fizik makon bilan taqqoslaganda tushunarli bo'ladi. Sezgi fazosi atrofidagi olamni o'z ichiga olgan elementlar, masalan, biz jamoat transporti oynasidan eshitishimiz mumkin bo'lgan, hattoki ovoz manbai atrofga yetib bo'lmaydigan bo'lsa ham (qo'shni blokning sport maydonchasidan tovushlar) xatti harakatlardan his etish mumkin. Joyni idrok etish tartibi, shuningdek, ish yoki dam olish joyining jismoniy parametrlarini qulay yoki noqulay deb qabul qilish bilan bog'liq hodisalar shular jumlasidan hisoblanadi.

Insoniyat tarixining aksariyat qismida fizik va idrok makonining chegaralari bir-biridan farq qiladi. Ammo tovush va tasvirni fiksatsiya (qayd) qilish va uzatishning texnik vositalarini paydo bo'lishi zamonaviy madaniyatda kundalik idrok makoni hajmi jihatidan jismoniy olamni yengib o'tadi. Internet ma'lumotlarilagi dalillar qisqa fursatda dunyoning boshqa chekkasida sodir bo'layotgan voqealarni yangiliklar xabarlarida aks ettiradigan bo'ldi.

Teledasturlar, boshqa xalqlarning kundalik hayotida aks ettirilgan suratlar Internet saytlari, jurnal illyustratsiyalari, shuningdek radioeshittirishlar yordamida koinotni, biz to'g'ridan-to'g'ri muomala qilmaydigan kosmik dunyoni o'z ichiga qamrab oladi. Kundalik hayot chegaralarini cheksiz makonga qarab kengaytiradi. Idrok doirasini kengaytirishning maxsus usuli telefon aloqasi va ayniqsa virtual olamda yanada kengaydi.

.Kundalik hayotning konseptual yoki madaniy maydoni - bu jismoniy bo'shliq bilan ta'minlangan ma'no va ramziy ma'no dunyosidir. Unda bir nechta semantik qatlamlarni ajratish mumkin. Avvalo, bu mifologik va diniy g'oyalarga ko'tarilish, rejalashtirish va bezatishning 30 ta ramziy ma'nosi, ularning qiymati an'anaviy madaniyatda juda katta edi, unda ramziylik va utilitar dunyo o'rtasidagi chiziqlar beqaror bo'lib qoldi va an'anaviy uy-joy ramziy koinotning modelini aks ettiradi. Biroq, ushbu g'oyalarning elementlari zamonaviy madaniyatda saqlanib qolmoqda. Bundan tashqari koinotning konseptual o'lchovi uning funksional xususiyatlarini ifodalaydi va utilitar qadriyatlarni amalga oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Bu jihatlar shuningdek, yetarlicha barqaror ma'nolar to'plamini aks ettirishdir. Bundan tashqari, madaniy makon ko'proq mobil ma'no va qadriyatlarni, xususan, dominant vakolatlarni, go'zallik va zamonaviy moda tendensiyalari haqidagi g'oyalarni qamrab oladi. Shunday qilib, qachonlardir "zamonaviy uylar devorga osib qo'yilgan gilamlar, temir krovatlar estetik meyorlarga rioya qilish belgisi sifatida keskin salbiy baholandi. Devorlarga bo'lgan estetik munosabat tubdan o'zgardi.

Keling, joy bilan bog'liq kosmosning turli xil ma'nolarini birlashtirganligini A.Chexov tomonidan "Sakrab tushgan qiz" hikoyasida tasvirlangan interyer misolida

tasvirlab beraylik: “Olga Ivanovna yashash xonasida o‘zining va boshqalarning eskizlari bilan barcha devorlarga suratlarni ramkalar va ramkalarsiz osib qo‘ygan, pianino va mebel bilan u xitoy soyabonlaridan chiroyli tor joy yaratgan. Molbertlar, rang-barang lattalar xanjarlar, byustlar, fotosuratlar va shu kabilar. Ovqatlanish xonasida u devorga mashhur naqshlar bilan yopishtirgan, oyoq kiyimlari va o‘roqlarni osgan, burchakka kos va rake qo‘ygan, milliy uslubdagi ovqatlanish xonasi tushunarsiz bo‘lib chiqdi, yotoqxona g‘orga o‘xshaydi, shift va devorlarni qorong‘i mato bilan o‘rab olgan, ko‘rpa-to‘shaklar ustida venetsiyacha chiroqni osib qo‘ygan va eshik oldida uyni aniqlovchi raqam qo‘ygan. Ushbu makonda diniy va mifologik ma’no yo‘q. Utilitar qadriyatlarni amalga oshirish zarur bo‘lgan minimal mebel bilan cheklangan (yotoqxonadagi karavot, yashash xonasidagi pianino) holat mavjud, xalos.

Boshqacha qilib aytganda, keltirilgan bu makon tarixiy kenglikdan va an’analar bilan bog‘liqlikdan mahrum bo‘lgan o‘sha davr uchun zamonaviy makonning ko‘rinishi. Buning o‘rniga, an’analar sun’iy ravishda o‘sha paytdagi “milliy uslub” ijodiy atrof-muhit elementlari yordamida qayta tiklanadi. Biroq, kvartiraning stereotipli va eklektik maydoni styuardessa ijodiy harakatlarining ikkilamchi va taqlidiga xiyonat qiladi. Shunday qilib, tasvirlangan interyer bir vaqtning o‘zida zamonaviy moda tendensiyalarini aks ettiradi va qahramonning xarakterini, uning beparvoligi bilan chegaradosh beparvoligi va yolg‘onchiligini ochib beradi.

Ijtimoiy makon sifatida kundalik hayotni atrofdagilarning boshqa odamlar bilan o‘zaro ta’sir doirasi deb hisoblasak, u holda kundalik hayot maydoni ijtimoiy makonning alohida hodisasidir. Ijtimoiy makon insonning jismoniy joylashuvini emas, balki uning ijtimoiy mavqesini - individual jamiyatning turli guruhlarini va uning a’zolari bilan bog‘liq bo‘lgan aloqalar majmuasini qayd etadi. Bu holda, kundalik hayot maydoni bir jinsli hodisa sifatida emas, balki kosmik olamni tasniflash uchun amalga oshiriladi.

Eng qat’iy tartibga solingan muhim makon. Bu insonning mehnat faoliyati amalga oshiriladigan va jamiyat, davlat oldidagi barcha majburiyatlar bajariladigan makon. Tarixiy jihatdan u korporativ va siyosiy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lib,

bunda uning ko'pgina xususiyatlari kundalik makonni ifodalaydi. Ko'pgina hollarda, u nihoyatda rasmiylashtirilgan, individual bo'lmagan munosabatlar bilan ajralib turadi. Lekin bu munosabatlar ko'proq shaxsiy holatlarda ham, odam shaxsiy fazilatlaridan ko'ra, uning ijtimoiy roli va funksiyasi nuqtai nazaridan qabul qilinadi va baholanadi. Rasmiy jamoat maydoni bu uzoq vaqtdan beri faqat erkaklar nomi bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy muvaffaqiyat makonidir. U turli xil ijtimoiy aloqalarni o'z ichiga oladi va o'zaro ta'sirlarning bir nechta turlarini qamrab oladi, ularning orasida eng muhimi ish yoki ta'lim jarayoni doirasidagi aloqalar va umumiy jamoat maqsadi (uchrashuv, miting, siyosiy saylovlar) bilan birlashtirilgan notanish odamlar o'rtasidagi munosabatlardan tashkil topadi. Ushbu makon eng yuqori darajadagi "nazorat qilish vositasi, demak, hukmronlik va kuchni boshqarish vositasi" bo'lib xizmat qiladi.

Ommaviy madaniyat - madaniyat mavjudligining murakkab, hamma vaqt bir xilda talqin qilinmaydigan o'ziga xos shakli. "Ommaviy madaniyat G'arb madaniyati bilan bog'liq hodisa deb tushuniladi, shuningdek, u g'oyasizlik, sifatsizlik va didsizlik namunasi sifatida talqin qilinadi. Ommaviy madaniyat chuqur ijtimoiy va madaniy ildizlarga ega. Ommaviy madaniyat paydo bo'lishining ijtimoiy-iqtisodiy ildizlari yirik sanoat ishlab chiqarishning paydo bo'lishi bilan bog'liq.

XX asrda radio, kino, televideniye, video, komputerlar tizimining paydo bo'lishi natijasida ommaviy madaniyat o'z rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu bosqichda ko'pchilik uchun maqbul bo'lgan qarashlar va qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari keskin darajada o'sgani bilan xarakterlanadi. Ommaviy madaniyat xalq madaniyatidan farqli o'laroq nafaqat kosmopolitik va, ayni paytda, umuman milliylikdan uzoq bo'lishi ham mumkin. Ko'pgina hollarda ommaviy madaniyatning u yoki bu namunasining milliy mansubligini faqat uning tili yoki ijrochisiga qarab ajratish mumkin. Elitar madaniyat ko'pchilikka mo'ljallanmagani, tushunish qiyin bo'lgani bilan ajralib turadi.

Ommaviy madaniyat insonga xos bo'lgan hissiyotlar: muhabbat, qo'rquv, muvaffaqiyatga erishishga bo'lgan intilish, g'aroyibotga ishonch va shu kabilarga

asoslanishi bilan ustuvorlik qiladi. Shu yo‘l bilan ommaviy madaniyat real hayotga qaysidir jihatlari bilan o‘xshash bo‘lgan, ammo undan, ayni paytda, birmuncha uzoq bo‘lgan hayot manzarasini yaratadi”

Amerikalik sotsiolog D.Bell o‘zining “Ijtimoiy madaniyat va zamonaviy jamiyat” nomli asarida bayon qilinishicha, ommaviy madaniyatning qanday bo‘lishi kerakligi aholi soni yoki xarakteri bilan belgilanmay, balki shu omma a‘zolarining aqliy qobiliyatiga, dunyoqarashiga, uning ongi nimani “hazm” (qabul) qila olishiga bog‘liq. Ommaviy madaniyatning asosiy usuli bu tomoshabinlarning sodda ravishda beriluvchanlik his-tuyg‘ularidan foydalanishdan iborat, ya’ni chuqur mulohazalantirmaydigan asarlar orqali ularning his-tuyg‘ularini “qarmoqqa ilintirish”.

2

Submadaniyat. Submadaniyat - bu turli ijtimoiy guruhlar madaniyati, deb qaraladi. Submadaniyatga ijtimoiy qatlamlar: shaharliklar, qishloq aholisi, yoshlar, ishchilar, dehqonlar, o‘rta qatlam, quyi qatlam va hatto yuqori qatlam kiradi. Gap shundaki, shu qatlamga kiruvchi kishilar faqatgina o‘zlarining qatlamiga tegishli madaniyatni yoqtiradilar, qolgan qatlamlardagi madaniyat turi ularga begonadek, tushunarsiz ko‘rinadi. Sababi esa submadaniyat har bir o‘ziga tegishli guruhni boshqa guruh madaniyatlaridan “izolatsiya”da saqlaydi. Masalan, eng rivojlangan va faol bo‘lgan yoshlar submadaniyati. Yoshlar submadaniyatining markazini musiqa tashkil qiladi

Elitar madaniyati turi. Oliy - elitar madaniyat. Elita (fransuzcha *elita* - eng sara, eng yaxshi, saralangan) - har qanday ijtimoiy tuzilmaning boshqaruv jihatlari muvofiqlashtirish hamda rivojlantirish funksiyalarini amalga oshiruvchi oliy, imtiyozli qatlamdir. Elita haqidagi nazariyalar dastavval Platon, Aristotel, Nitshe va boshqa limlarning qarashlarida bayon qilingan. Hozirgi G‘arb sotsiologiyasidayelita turli xil talqin etiladi. Bunda elita hokimiyatga yo‘nalgan, siyosiy jihatdan eng faol odamlar jamiyatda eng ko‘p obro‘, maqom, boylikka ega bo‘lgan, ommaga nisbatan aqliy va axloqiy ustunlikka ega odamlar (X. Ortega va Gasset), jamiyatning noijodiy

² “Public culture and modern society” D. Bell

ko'pchiligidan farq qiluvchi qismi (Toynbi), eng malakali mutaxassislar, menejerlar va boshqaruv tizimidagi oliy xizmatchilardir, deb izohlanadi" elitar madaniyati ostida, odatda, an'anaviy ijtimoiy-gumanitar va ilmiy-texnik (intellektual) madaniyat tushuniladi.

Elitar madaniyat — bu kam sonli kishilar madaniyatidir. Bu madaniyat turi oliy ta'lim-tarbiya ko'rgan, maxsus tayyorlangan, ijtimoiy va intellektual kelib chiqishi eng sara, yuqori bo'lgan kishilarga tegishlidir. Boshqacha aytganda, kiborlar-yelitar madaniyat jamiyatning imtiyozli tabaqalariga mo'ljallangan. "San'at san'at uchun" qoidasi madaniyatda nafis san'at, mumtoz musiqa, faqat kiborlarga mutolaa qiladigan badiiy adabiyot namunalarini nazarda tutadi. Bunday madaniyat namunalari murakkab bo'lib, ular maxsus intellektual - estetik maqomga ega bo'lgan, yuksak did vakillari uchun yaratiladi"

Lekin shuni unutmaslik kerakki, madaniyat turlari ichida nizo shunday vaziyatda vujudga keladi: bunda kam sonli kishilar madaniyati bilan ko'p sonli kishilar madaniyati uzoq vaqt bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lmaydi. Kiborlar - elitar madaniyati boshqa madaniyat turlaridan o'zining chuqur mazmunliligi, muammolar mohiyatini ochib bera olishligi, nozik-nafisligi, mulohaza qildiruvchanligi, butunligi, his-tuyg'ularga boyligi bilan farqlanadi. Kiborlar madaniyatiga eng sara adabiyotlar, turli san'at asarlari, falsafa, tabiiy, texnik va ijtimoiy sohadagi ilmiy-nazariy tadqiqotlar kiradi. Bu madaniyat turi o'z ijodkorining jamiyatdagi obro'si yoki ijtimoiy kelib chiqishiga qarab emas, yaratilgan asarning saviyasiga, yetukligiga qarab belgilanadi. Zamonaviy texnika va texnologiyalar, ommaviy axborot vositalari jamiki madaniyat turlarini, madaniy qadriyatlarni jamiyat a'zolari orasida keng yoyilishi va mustahkamlanishi imkonitberadi.

Elitar madaniyat bilan jamiyat a'zolari, ijtimoiy qatlamlarning barchasi o'qish jarayonida, ya'ni bolalik davrida tanishtirilsa, kishilarning qalbida qadriyatlarning barcha turlari shakllanib, umrbod muhrlanib qoladi. Lekin shuni unutmaslik kerakki, qaysi davrda, qaysi jamiyatda bo'lishdan qat'i nazar, kishilarning o'zlari istagan madaniyat turini tanlash imkoniyatlari erkin bo'lmog'i lozim.

Siyosat va madaniyat. Siyosiy madaniyat ma'naviy qadriyatlarning alohida tizimini tashkil qilib muayyan jamiyat, guruh, kishilarning siyosiy ongi manfaatlari, e'tiqodlari, maqsadlari ifodalaydigan amaliy faoliyat tizidan iboratdir. Siyosiy faoliyatning yuqori ko'rinishlarida "siyosiy ishlab chiqarish" ning va ma'naviy-nazariy ishlarib chiqarish muvofiq keladi. Ijtimoiy-amaliy siyosiy ishlab chiqarish davlat siyosiy guruhlar, partiyalar, siyosiy meyorlar, shuningdek, siyosiy faoliyat tufayli tarkib topgan funksional tuzilmaalardan iborat bo'ladi. Ma'naviy-nazariy siyosiy ishlab chiqarishga esa siyosiy mafkura, siyosiy qadriyatlar, ideallar, nazariyalar, dasturlar, siyosiy tajtibalar va an'analar, siyosiy xulq andozalari jamoatchilik fikri va boshqa hodisalar kiradi.

Madaniyat sotsiologiyasi siyosatning hayot tarziga qanday ta'sir eta olish qonuniyatlarini tahli etadi. Siyosatchilar madaniy hayotga oid belgilar va marosimlarda qatnashish orqali o'zlarining siyosiy maqomini oshirishga harakat qiladilar. Darhaqiqat madaniyatga bo'lgan bunday munosabat siyosiy sotsiologiya kabi madaniy sotsiologiya ham o'rganishi lozim. Siyosiy faoliyatni amalga oshiruvchilar madaniy belgilarni jamiyatdagi norma va meyorlar asosida qo'llab shu orqali o'zining siyosiy faoliyatini kengaytirishni maqsad qilishadi.

Siyosatchilar o'zinini tinglovchi auditoriya xususiyatlaridan kelib chiqib muammoni yechish borasida o'z yo'lini belgilashi mumkin. Bunday maqsadni qo'yish orqali o'sha marosimni emotsional ta'sirini oshiradi. Pirovardida ularning bunday madaniy harakatlari ularning auditoriyasini jamoatchilik borasidagi yaxshi ishlarga intiluvchi kuchni beradi. Agar siyosatchilar o'zini yana kuchli bo'lishlari istashsa o'zining xudbin ambitsiyalardan voz kechishlariga to'g'ri keladi.

Biz madaniyat sotsiologiyasi va siyosiy sotsiologiya borasidagi asosiy konsepsiyalarini aniqlashtirib olishimiz zarur. Madaniy rituallar va timsollar jamiyatning siyosiy hayotini ma'lum darajada tartibga solish uchun xizmat qiladi. Ular jamiyat a'zolari uchun bir-birini tushunish va boshqaruvda yengillik yaratish uchun xizmat qiladi. Boshqaruvda o'ziga xoslikni kasb etib insonlarni umumqabul qilingan ko'nikmalarni qabul qilishga o'rgatadi. Siyosatdagi madaniy

marosimlar va ularning mazmuni qanchalik muhim ekanligi tushunish uchun ularni alohida tahlil qilib chiqish zarur. Misol uchun prezidentlar saylovda g'olib bo'lgandan so'ng o'tkaziladigan inniguratsiya marosimi kishilarda rahbarga nisbatan ishonchni oshirish va rahbar ustidan ijtimoiy nazorat uchun xizmat qiladi.³

Madaniyat va fan. Ma'naviy ishlab chiqarishning mahsuli bo'lgan fan insonning mohiyati kuchlarini o'zida ifoda etib, madaniyat hodisasi sifatida namoyon bo'ladi. Fan madaniyat hodisasi deganda birinchi navbatda ,uning bilimlarini ishlab chiqish shakli ekanligi nazarda tutiladi. Avvalo shuni ta'kidlash lozimki , har qanday tasavvur va bilimlar singari fan ham ijtimoiy amaliyot , ijtimoiy ehtiyoj tufayli yuzaga kelgan.

Fan narsa-hodisalarni vujudga keltirgan sabablarning mohiyatini ochishga, ular o'rtasidagi aloqa va munosabatlar o'ta rang-barang shakllarda yuz berib, ular muvaqqat,favqulotdam muhim bo'lishi mumkin, ilmiy bilish mohiyatni ifodalash yo'llarini topadi. Fan voqealar tizimi belgilaydigan obevtiv qonunlarni, juda uzoq va yaqin o'tmishdagi voqea-hodisalar mohiyatini tushuntirib, ularning ilmiy manzarasini tiklaydi. Aholining savodxonlik darajasi oshib atrofida bo'layotgan voqea-hodisalarning mohiyatini anglab, ularga pozitiv ruhda ratsionallik bilan yondashish uchun zarur bo'ladi. Fan bevosita madaniy hayotga ta'sir etadi. Bu esa madaniy hayotning fanni yanada rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Madaniy farqlanishlar. Globalizatsiya natijada xalqlar madaniyatini bir-biri bilan uchrashdi yoki to'qnashdi. Madaniyat borasida ish olib borgan olimlar takidlaydiki turli madaniyatlar bir-birlari bilan uyushib umumiylikni kasb eta boshlaydi. Lekin bunda ustun bo'lgan madaniyat boshqa madaniyatlarga nisbatan disimmiliyatsiya holatini yuzaga keltiradi. Boshqa madaniyatlar esa assimiliyatsiyaga uchrab hatoki yo'q bo'lib ketish arafasida qoladi. Shunda ayrim madaniyat ko'rinishlari o'zligi saqlab qolish uchun subkulturalarni tashkil eta boshlaydi. Madaniy farqlanishlar glaballashuv va urbanizatsiya natijasida yo'q bo'lib ketishi to'g'risida olimlar fikr yuritishgan lekin hozirda madaniyat farqlanishi ayni bir ko'rinishlari sanoatlashuv va

³ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012page 108,111,117

urbanizatsiya natijasida yuzaga kelmoqda. Misol tariqasida xippilar, emolar, sektantlar va boshqa ko'plab kichik guruh madaniyatiga xos madaniyat ko'rinishlari.

Biz madaniy farqlanishlari kashf etmoqchi bo'lsak ikki madaniyatni bir biri bilan turli rakurslarda kuzatib chiqishimiz zarur bo'ladi. Madaniy farqlanishlarni o'rgangan olimlar hududning geografik imkoniyatini ham rad etmaydilar. Chunki qadimda texnik imkoniyat bo'lmasdan madaniyat bir qobiqda stixiyali tarzda shakllanib va rivojlanib borgan. Bu esa madaniyatning umumiy tamonlarini kamligiga olib kelgan. Buyuk geografik kashfiyotlar evropaliklarni boshqa madaniyat shakllari bilan tanishish imkoniyatini yaratib berdi.⁴

Madaniy talvasa (shok) holati. Madaniy talvasa holati psixologik va ijtimoiy kechinma hisoblanib, insonni o'zi o'zi uchun notanish bo'gan madaniyat namunalari, va normalari ta'siriga tushub qolganda boshidan kechiradigan holat hisoblanadi. Yana inson yangi madaniyat, yangi g'oyalar, yangi konsepsiyalar jamiyatda yuzaga kelayotgan paytda ham sodir bo'ladi. Hech qanday shaxs madaniy shokdan himoyalangan bo'ladi. Insonlarning madaniy shok ta'sir holatlariga ko'nikish turlicha yuz beradi. Etnotsentrik g'oyalariga berilgan odam madaniy shok holatlariga tushishi ko'p yuz beradi. Boshqa holatlarda madaniy nisbiylik kishilarning asta sekinlik bilan ko'nikishi mumkin.⁶

Madaniy o'zgarishlari qabul qilish doimo ham murakkab kechadi ayniqsa ana'anaviy jamiyatda yashab turib zamoniviy jamiyatga ko'chsa bundan insondagi psixik muammolarga qo'shilib ijtimoiy muammolarga duch keladi. Ayniqsa migratsiya natijasida iqtisodiy-siyosiy muammo yuzasidan boshqa makondan inson o'zini faoliyatni amalga oshirmoqchi bo'lganda katta to'siqlarga duch keladi. Asta sekinlik bilan o'ziga xos bo'lgan madaniyat vakillarini qidiradi va ularning ta'sir doirasiga tushib qoladi.

⁴ Cultural Sociology An Introduction Les Back, Andy Bennett, Laura Desfor Edles 2012 page 12 ⁶
Introduction to Sociocultural Anthropology page 107

Nazorat savollari

1. *Globallashgan dunyo va kundalik hayotning uzviy aloqadorlik jarayonlarini aniqlang?*
2. *O'zgaruvchan axborotlashgan dunyoda kundalik hayotning o'rni va ahamiyatini ochib bering?*
3. *Kundalik hayotning sikl bosqichlari nimalarda o'z ifodasini topadi?*
4. *Ommaviy madaniyat va uning ko'rinishlarini ta'riflang?*
5. *Elitar madaniyat tushunchasini izohlang?*
6. *Submadaniyat nima?*
7. *Madaniyat va iqtisod, madaniyat va siyosat, madaniyat va fan o'zaro bog'liqligi nimada?*

4-Seminar

MA'LUMOTLAR YIG'ISH METODLARINI UMUMIY TASNIFI VA TURLARI.

Reja:

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Tinglovchilardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Tinglovchilar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhli tarzda izohlab, himoya etadilar.

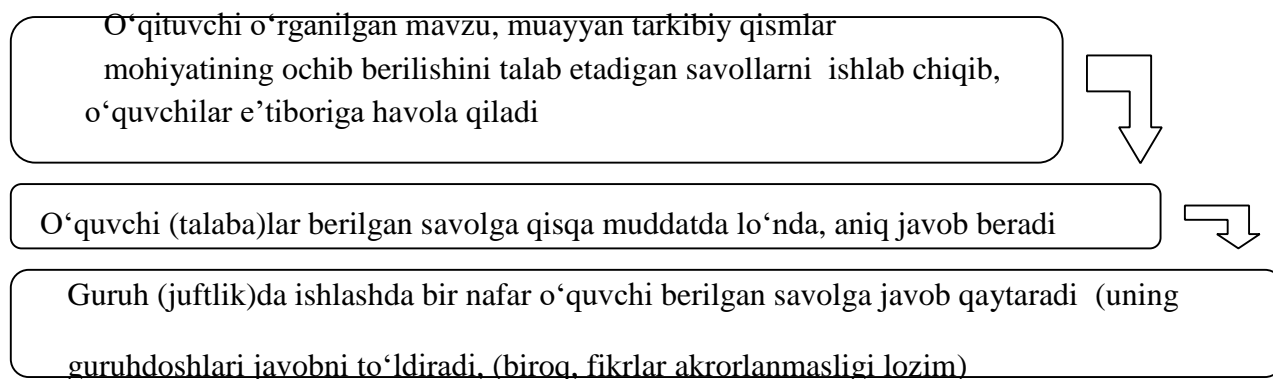
Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Bumerang", "Charxpalak", "Venna diagrammasi", "BBB", "FSMU", "Tushunchalar izoxi"

"BLITS-SO'ROV" METODI

"Blits-so'rov" (inglizcha "blits" – tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq va lo'nda javob qaytarilishini taqozo etadigan metod sanaladi. Ta'lim muassasalarida ushbu metodga muvofiq savollar, asosan, o'qituvchi tomonidan beriladi. Berilgan savollarga javoblar jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda

qaytarilishi mumkin. Javob qaytarish shakli mashg‘ulot turi, o‘rganilayotgan mavzuning murakkabligi, tinglovchi larning qamrab olinishiga ko‘ra belgilanadi.

Mashg‘ulotlarda metodni qo‘llash quyidagicha kechadi:

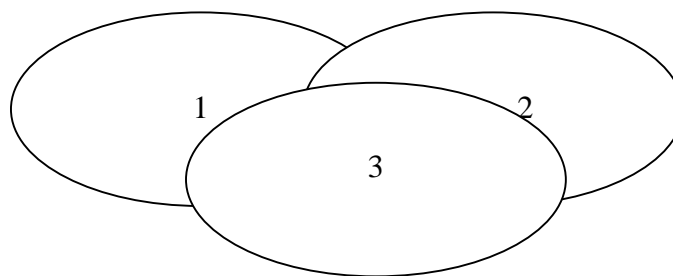

Metodni qo‘llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g‘oyalarning mohiyati tinglovchi lar tomonidan og‘zaki, yozma yoki tasvir (jadval, diagramma) tarzida yoritilishi mumkin.

“VENN DIAGRAMMASI” STRATEGIYASI

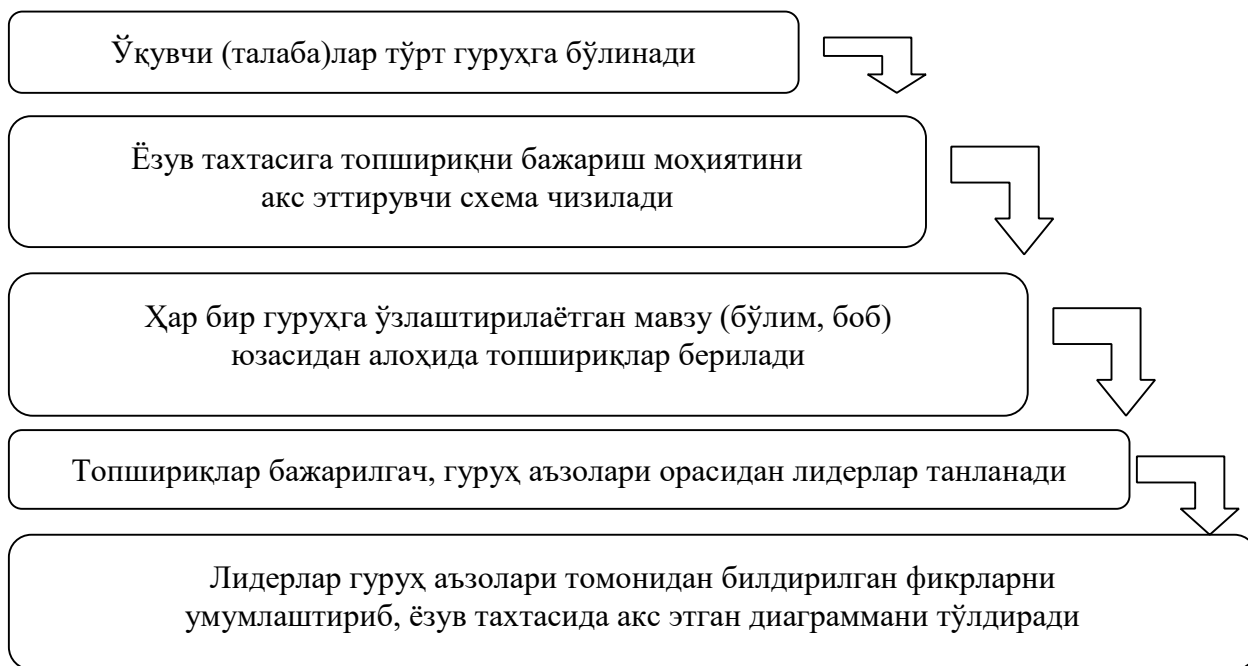
Strategiya tinglovchi larda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o‘zlashtirish (sintezlash) ko‘nikmalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi. U kichik guruhlarni shakllantirish asosida aniq sxema bo‘yicha amalga oshiriladi.

Yozuv taxtasi o‘zaro teng to‘rt bo‘lakka ajratiladi va har bir bo‘lakka quyidagi sxema chiziladi:

Strategiya tinglovchi lar tomonidan o'zlashtirilgan o'zaro yaqin nazariy bilim, ma'lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

Uni qo'llash bosqichlari quyidagilardan iborat:

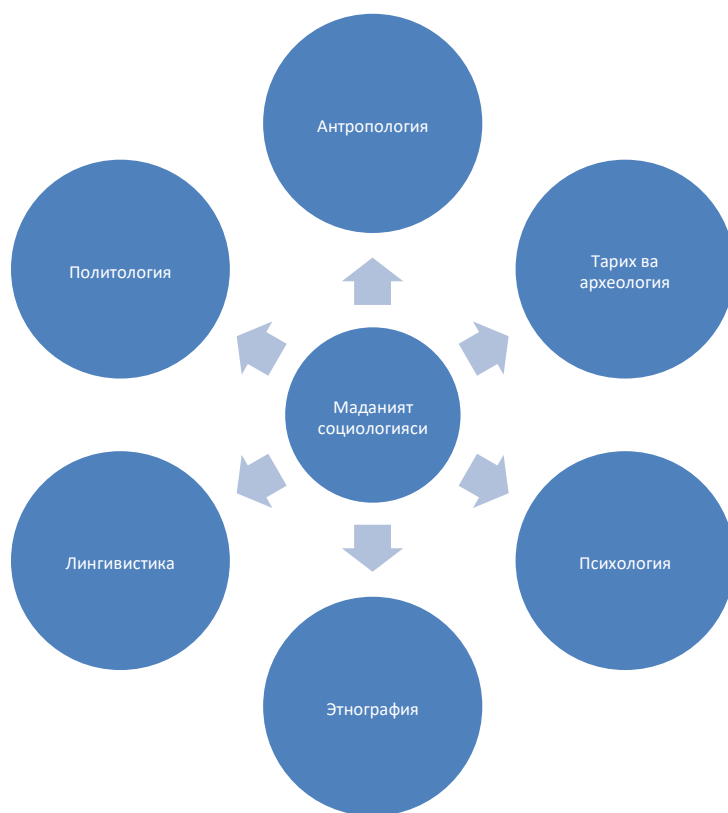

Моддий

Маданият

Маънавий

- a) deviant-xulq atvor borasida ilmiy nazariyalar bilan tanishish.
- b) madaniy rivojlanishga ta'sir qiluvchi va to'sqinlik qiluvchi omillarni bir-biri bilan solishtirish .
- c) jamiyatdagi deviant xulq-atvor ko'rishishlarini aniqlash borasida maxsus sotsiologik tadqiqotlar natijasi bilan tanishish

V. GLOSSARIY

Inglizcha	Ruscha	O'zbekcha	Mazmuni
<i>Cultural turn</i>	<i>Kulturniy povorot</i>	<i>Madaniy burilish</i>	<i>Kundalik hayotdagi madaniyatni mazmuni borasidagiturli hil yodashuvlari tushunish va izohlash uchun ishlatiladigan tushuncha</i>
<i>Cultural relativism</i>	<i>Kulturnoy otnositelnost</i>	<i>Madaniy nisbiylik</i>	<i>Har bir jamiyatning madaniyati umumiy sharoitdan kelib chiqib erishilgan deb tushunuvchi va madaniyat shakllari boshqa madaniyat shakllari bilan o'lchanmaslik haqidagi tushuncha</i>
<i>Cultural universals</i>	<i>Kulturnoy unversializm</i>	<i>Madaniy unversializm</i>	<i>Meyorlari, o'lchamlari bilan madaniyatni jamiyatni barcha qatlamlarida birdek amal qilishi haqidagi tushuncha</i>

<i>Culture shock</i>	<i>Kulturnoy shok</i>	<i>Madaniy talvasa</i>	<i>Insonda o'zi birinchi marta o'zi uchun tanish bo'lmagan madaniyat elementlari bilan duch kelaganda yuzaga chiqadigan ijtimoiy-ruhiy beqarorlik</i>
<i>Massification</i>	<i>Massifikatsiya</i>	<i>Ommaviylashtirish</i>	<i>Oldin yuz bergan kichik hodisalar orqali voqealikning yanada kengayishi va ommalashishi haqida tushuncha</i>
<i>Moral panic</i>	<i>Moralnaya panika</i>	<i>Ahloqiy vahima</i>	<i>Ma'lum bir guruh va jamoatchilik muammo</i>

			<i>yuzasidan jamoachilikning havotirining oshib borishi odatda bu ijtimoiy nazorat tarbini kuchaytish uchun qo'llaniladi</i>
<i>Reform</i>	<i>Reformatsiya</i>	<i>Reformatsiya</i>	<i>O'zgarish, qayta qurish ma'nolarini anglatadi</i>
<i>Function</i>	<i>Funksiya</i>	<i>Funksiya</i>	<i>faoliyat, ba'zi sistemalar doirasidagi obyektning unga mansubligi va roli; obyektlar o'rtasidagi aloqalar ko'rinishi bo'lib birining o'zgarishi ikkinchisining ham o'zgarishiga olib keladi, bunda ikkinchi obyekt dastlabkisining funksiyasi deyiladi</i>
<i>Formal interactions</i>	<i>Formalniye otnosheniya</i>	<i>Formal munosabatlar</i>	<i>guruh va tashkilotlarda «rasmiy» xokimiyat tizimi meyor va qoidalariga mos ravishda o'rnatilgan munosabatlar</i>

<i>Values</i>	<i>Sennost</i>	<i>Qadriyatlar</i>	voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy ma'naviy axamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan tushuncha; individ yoki guruhlarning nima yaxshi va nima ma'qul emasligi to'g'risidagi tasavvurlari
<i>Tradition</i>	<i>Traditsii</i>	<i>An'analar</i>	o'tmishdan foydaliligi jihatidan insonlar qabul qiladigan, avloddan-avlodga o'tadigan madaniy norma va qadriyatlar, ko'nikmalar
<i>Stability</i>	<i>Stabilnost</i>	<i>Barqarorlik</i>	jamiyatdagi tinch-totuvlik va uni mustahkamlash uchun shartsharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, kuchlar va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik vaziyati; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy kelishuv holatining muttasil davom etishi
<i>Social group</i>	<i>Sotsialnaya grupp</i>	<i>Ijtimoiy guruh</i>	har bir a'zosi boshqalariga nisbatan taqsimlangan kutinmalar asosida ma'lum bir tarzda o'zaro xatti-harakat qiluvchi individlar yig'indisi.

<i>Ideal type</i>	<i>Idealniy tip</i>	<i>Ideal tip</i>	voqelikdagi real mavjudligi shart bo'lmagan ijtimoiy obyektning asosiy belgilarini ta'kidlovchi konstruksiya

VI. ADABIYOTLAR RO'YXATI

ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta'lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ2909-sonli Qarori.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta‘lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabr “Oliy ta‘lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarori.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 22 fevraldagi “Sotsiologik tadqiqotlar o‘tkazishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash choratadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5667-sonli Farmoni

18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktabr “Ilmfanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmoni.

SH. Maxsus adabiyotlar

20. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
21. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
22. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
23. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
24. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
25. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
26. Asekretov O.K., Borisov B.A., Bugakova N.Y. i dr. Sovremenniye obrazovatelniye texnologii: pedagogika i psixologiya: monografiya. –

Novosibirsk: Izdatelstvo SRNS, 2015. – 318 s.

<http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>

27. *Barkov S. A., Zubkov V.I. Sotsiologiya organizatsiy. M.: YURAYT, 2018.*
28. *Barkov S.A. Organizatsiya i rinok: protivoborstvo ili soglasiye? M.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 2008.*
29. *Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshestva: MonografiY. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.* 30. *Bols N. Azbuka media. / Per. s nem. L.Ionin, A.Chernix. - M.: Yevropa, 2011. – 136 s. <http://en.bookfi.net/book/1405627>*
31. *Giddens E., Satton F. Osnovniye ponyatiya v sotsiologii. – M.: Izd. dom Visshey shkoli ekonomiki, 2018.*
32. *Gulobod Qudratulloh qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhammedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi" nashriyoti, 2019. 312 b.*
33. *Ibraymov A.YE. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/ tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: "Lesson press", 2020. 112 bet.*
34. *Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiY. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf*
35. *Yoas X., Knebel V. Sotsialnaya teoriY. 20 vvodnix leksiy. – SPb.: Aleteyya, 2015. <https://search.rsl.ru/ru/record/01007580496>*
36. *Istoriya sotsiologii (XIX – seredina XX veka). – M.: INFRA-M, 2004. <https://search.rsl.ru/ru/record/01002465303>*
37. *Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.*
38. *Kastels M. Vlast kommunikatsii: ucheb. posobiye / M. Kastels; per. s angl. N. M. Tilevich; pod nauch. red. A. I. Chernix; Nats. issled. un-t «Visshaya shkola ekonomiki». — M.: Izd. dom Visshey shkoli ekonomiki, 2016. — 564 s. <https://yadi.sk/d/UC0SzNik3Mj7qk>*
39. *Kimelev Y.A., Polyakova N.L. Modern i protsess individualizatsii: istoricheskiye sudbi individa moderna. – M.: IITS*
40. *Kolomiyets V. P. Sotsiologiya massovoy kommunikatsii v obshestve kommunikatsionnogo izobiliya // Sotsiologicheskiye issledovaniY. 2017. №6. S.3-14. http://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jid=6721&jn=socis*
41. *Konetskaya V.P. Sotsiologiya kommunikatsii / V.P. KonetskaY. - M.: Mejdunarodniy universitet biznesa i upravleniya, 1997. – 304 s.*

42. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
43. *Nazarov M.M. Massovaya kommunikatsiya i obshestvo. Vvedeniye v teoriyu i issledovaniya / M.M. Nazarov. — M.: Librokom, 2014. — 354 s.*
44. Oliy ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko'magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
45. *Organizatsionnoye povedeniye/ Pod red. S.A. Barkova. – M.: YURAYT, 2015.*
46. *Osipova YE.V. Patriarxi sotsiologii. – M.: Institut sotsialnopoliticheskix issledovaniy RAN, 2011. <https://search.rsl.ru/ru/record/01005063843>*
47. *Osipova N.G. Zapadnaya sotsiologiya v XX stoletii: klyucheviy figur, napravleniya i shkoli. – M.: Kanon+ROOI «Reabilitatsiya»,*
48. *Politika i upravleniye v sotsialnoy sfere/ Pod red. N.S.Grigoryevoy, N.S.Solovyeva. M.: ARGAMAK-MEDIA, 2018*
49. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2020 y. 120 bet.

IV. Internet saytlar

48. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www.edu.uz.
49. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz
50. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
51. Otkritoye obrazovaniye. <https://openedu.ru/>
52. <https://www.socio.msu.ru/>
53. <https://www.isras.ru/>
54. <https://www.isras.ru/Sociologicalmagazine.html>

**“SOTSILOGIYA” yo‘nalishidagi mutaxassislik fanlaridan tayyorlangan
“SIFATIY SOTSIOLOGIK TADQIQIOTLAR” moduli bo‘yicha qayta
tayyorlash va malaka oshirish masofaviy kurslari uchun tayyorlangan
materiallar talablarga javob berishi bo‘yicha**

EKSPERT XULOSASI

“SOTSILOGIYA” yo‘nalishi qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi mutaxassilik fanlaridan fanlaridan tayyorlangan “SIFATIY SOTSIOLOGIK TADQIQIOTLAR” moduli bo‘yicha test savollari, o‘quv-uslubiy majmua, bitiruv ishi mavzulari hamda masofaviy materiallar mazkur modul bo‘yicha tasdiqlangan namunaviy dastur doirasida tayyorlangan va unga qo‘yilgan talablarga javob beradi hamda BIMM internet portaliga qo‘yishga tavsiya etiladi.

**Tarmoq (mintaqaviy) markaz
direktori**

O‘. Tilavov

Bo‘lim boshlig‘i

O‘. Muxamadiyev

“Sotsiologiya” kafedrasi mudiri

K. Kalanov

Tuzuvchi:

K. Kalanov